

**EL-MÂVERDÎ VE EBÛ YA'LÂ'NIN
"EL-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYE" ADLI
ESERLERİNİN MUHTEVA YÖNÜNDE
MUKAYESESİ**

DOÇ. DR. SELAHATTİN KİYİCİ *

GİRİŞ

Hicri beşinci asırda yaşamış ve İslamî ilimler sahasında özellikle İslam İdare ve Amme Hukuku dalında eserler vermiş olan biri Şafîî diğeri Hanbeli Mezhebine mensup ve aynı zamanda yaşadıkları asırda İmamlık ünvanını ihraz etmiş iki büyük âlim; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî(v.450/1058) ve Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyin b. Muhammed b. el-Ferra(v.458/1066) "el-Ahkâmu's-Sultaniyye" adında iki ayrı eser yazmışlardır.

Şayan-ı hayrettir ki, aynı asırda ve aynı şehirde (Bağdat) yaşayan bu iki büyük âlimin aynı adı taşıyan eserleri, el-Maverdî'nin Hanefî ve Maliki'lerin ihtilafı görüşlerini, konuyla ilgili âyet ve hadisleri ve meselelerin tarihi gelişimlerini zikretmesi olmasa ve Ebû Ya'lâ'nın Hanbeli Mezhebinin görüşlerini aksettiren geniş açıklamalar bulunmasa, bu iki esere bir kitap gözüyle bakılabilir. Yapılan araştırmalarda, kaynaklarda bu eserlerin ne te'lif tarihleri ne de müelliflerinden birinin diğlerinden istifâde ettiğine dâir bir bilgiye rastlanılmamıştır. Karşılaştırmanın sonunda konuyla ilgili bulgular verilecektir.

Yirmi ayrı konuyu ihtiva eden bu eserler, satır satır, kelime kelime karşılaştırılmış olup, aralarındaki farklar belirtilmeye çalışılmıştır. Tek bir kelimedenden ibaret olan ayrılıklar (Meselâ el-Mâverdî: "مختلا مدخولا ولا فاسدا معلولا" derken, Ebû Ya'lâ

* Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

sadece: "مختلا" ve "ولا فاسدا" demiştir.)¹ alınmamıştır. Çok uzun olan farklı ibarelerin Türkçe özeti verilmiş, lüzumlu görülen yerlerde uzunca ibarelerden parçalar veya kısa farklar Arapça olarak sunulmuştur. Müşterek metinde yer almayan âyetlerin sûreleri ve numaraları belirtilerek âyetlerin baş kısmından bir miktarı kaydedilmiştir. Her iki kitapta geçen hadislerin hepsi farklarda belirtilmemiş, gerekli görülenler Arapça ibârelerle nakledilmişlerdir.

Önce müşterek metin, sonra el-Mâverdi'deki farkların özeti ve en sonunda da Ebû Ya'lâ'nın eserindeki farkların özeti verilmiş olup her "BAB" kendi arasında bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Her konu müelliflerin eserlerinde hangi sayfadan başlayıp hangi sayfada bittiğini gösteren sayfa numaraları FARKLARIN ÖZETİ başlığının sağ tarafında gösterilmiştir. Türkçe ve Arapça metinlerde geçen şahısların vefat tarihleri belirtilmiş, farklarda gösterilen hadisler kaynaklardan tahrir edilmişlerdir.

İ.BAB: HALİFE TAYİNİ VE HUKUKİ DURUMU

a. Müşterek Metnin Özeti

Halifenin ta'yini. Halifenin seçimi. Halifede aranan şartlar. Hilafet makamına geliş usulü. İki şahsın halifelik iddiası ve çözüm şekli. Kur'an'ın hukûkî mâhiyeti. Veliyy-i ahd usulü ile halife tayini. Veliyy-i ahd tâyinindeki şartlar. Birden fazla veliyy-i ahdin cevâzi. Halifeye itaat ve halifenin görevleri. Halife olmaya mani olan haller. Halifenin sakatlanması, şuurunda noksanlık ortaya çıkması.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s. 5-21)

Mâverdi eserinde İMAMET'in şer'i mi akli mi olduğu husûsundaki görüşleri, her iki tarafın öne sürdüğü delilleri ve bunlarla ilgili "ياأيها الذين امنوا اطيعوا الله و اطيعوا الرسول واولى الامر منكم." فان تنازعتم فى شىء فردوه الى الله والرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر. ذلك

¹ el-Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve Evlâdihi, et-Tab'atu's-Sâniye, 1966, s.35; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve Evlâdihi, et-Tab'atu's-Sâniye, Mısır, 1966, s.39

. "خير واحسن تاويلا."² âyeti ile bir hadis-i şerif ve Cahiliyye devri şâirlerinden el-Evdi(v..../570)'in bir beytini kaydeder. İmâmetin şartlarında Ebû Ya'lâ'dan farklı olarak:

Duyuların selameti, organların sağlamlığı ve şecaat olmak üzere üç şart daha ilave eder. Ayrıca imâmetin şartlarından biri olan "İmamlar Kureyştendir" ve "Kureyşlileri öne geçirin" hadislerini ve Sakıfe gününde Ebû Bekr (r.a) (v.13/634) ile Ensar arasında geçen muhâvereye yer verir.

İmâmetin in'ikadi ve tâyininin şekli hakkında çeşitli mezheplere mensup âlimlerin görüşlerini nakleder. İmâmetin şartları iki şahısta da bulunursa, çözüm nasıl olacaktır? Seçim yapılmadan imâmet şartları kendinde bulunan bir zatın mücerret kendisini imâm ilân etmesiyle imâmlığı geçerli olur mu, olmaz mı? meselesinde ilim erbabının ihtilafı görüşlerini genişçe anlatır.

İmâm olan zatın yapması gereken vazifeleri on madde halinde saydıktan sonra tedbirli bir lideri vasıflayan bir şairin şu beytlerine yer verir.

وقلدوا امرکم لله درکم - رحب الزراع بامر الحرب مضطلعا
لا مترفا إن رخاء العیش ساعده - ولا اذا عض مکروه به خشعا
ما زال یحلب در الدهر اشطره - یكون متبعا یوما و متبعا
حتى استمر علی شزر مریرته - مستحکم الرأی لا فحما ولا ضرعا

Ayrıca Muhammed b. Yezdâd'ın (v.230/844) halife Me'mûn (v.218/833) için yazdığı mısraları kaydeder

من کان حارس دنیا انه قمن ان لا ینام وکل الناس نوام
وکیف ترقد عینا من تضيفه - همان من امره حل و ابرام

Mâverdî'ye göre "fisk", hem imâmetin in'ikadına, hem de devamına mani olur. Kendisinde meydana gelen ve hakkın hilâfına te'vîl edilen şüpheden ötürü itikada arız olan bozukluk hususunda ulemânın ihtilafını nakleder.

² Nisa, 4/59.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s. 19-28)

Ebû Ya'lâ imâmetin dördüncü şartı olan "İmâm ilimde ve dinde en üstün olan olmalıdır" ifadesinden, sonra İmam Ahmed b. Hanbel'den(v.241/855) adâlet, ilim ve üstünlüğün iskatını gerektiren bir takım lafızların rivâyet edildiğini zikreder.

Abdûs b. Mâlik el-Kattân (v.300/912)'ın "ومن غلبهم بالسيف حتى صار خليفة وسمى امير المؤمنين لا يحل لاحد يؤمن بالله واليوم الآخر ان يبيت ولا يراه اماما عليه برا كان او فاجرا فهو امير المؤمنين" şeklindeki ifadelerini ve Mervezî'nin (v.256/870) Ahmed b. Hanbel'den rivâyet ettiği şu görüşü "فان كان اميرا يعرف بشرب المسكر والغلول يغزو معه انما ذاك له في نفسه" nakleder.

Ahmed b. Hanbel'in "Muhsine" adlı kitabında halife Mu'tasım(v.227/841) onu "Kur'ân mahluktur" demeye çağırdığı ve bundan dolayı kendisini dövdüğü halde "Emiru'l-Mü'minîn" diye çağırdığı rivayetini, yine bunun gibi Ahmed b. Hanbel ve ilim ehli de zamanın efdalı olmadığı halde halife Mütevekkil'i (v.247/861) "Emîru'l-Mü'minin" diye çağırdığını nakleder. Buna muarız olan rivayetlere de yer verir. Ahmed b. Hanbel bir rivayette: "وأبي بلاء كان أكبر من الذي كان أحدث عدوا لله وعدوا الاسلام من اماتة" ifadesiyle Mütevekkil'den önce sünnete aykırı olarak ortaya çıkan durumları kaseder. Bu konu ile ilgili bir kaç rivayet daha zikreder; şöyleki:

وقال في رواية الاثرم (875/261) في امرأة لا ولي لها "السلطان" فقيل له تقول السلطان؟ ونحن على ما نرى اليوم وذلك في وقت يمنحن فيه القضاة. فقال "انا لم اقل على ما نرى اليوم انما قلت السلطان". وهذا الكلام يقتضى الذم لهم والظعن عليهم و لا يكون هذا الا وقد قدح ذلك في ولا يتهم ويمكن ان تحمل ما قاله في رواية عبدوس وغيره على انه اذا كان هناك عارض يمنع من نصبه عدل العالم الفاضل وهو ان تكون النفوس قد سكنت اليهم و كلمتهم عليه اجمع وفي العدول عنهم يكثر المخرج.

İmâmın mahcur olması halinde Ahmed b. Hanbel'in "في الامام يخرج عليه من يطلب الملك فيفتتن الناس فيكون مع هذا قوم" görüşünü

. ifadeleriyle verir. Bu " ومع هذا قوم مع من تكون الجمعة؟ قال " مع من غلب. durumdaki imâmın imâmetinin baki kalacağına dair Ahmed b. Hanbel'den bir rivayet daha kaydettikten sonra, O'na: " Fitne zamanında Cuma namazının vücûbuna delil nedir?" diye sorulduğunda: " فيقولون ان عثمان امر بذلك: أمر عثمان (656/35) لهم ان يصلوا قبيل له " şeklinde cevap verdiğini yazar.

Biatın şeklini anlatırken aşağıdaki ibareye yer verir: "

وصفة العقد ان يقال بايعناك على بيعة رضا على اقامة العدل والانصاف والقيام بفروض الامامة ولا يحتاج مع ذلك الى صفقة اليد."

II. BAB: VEZİRLİK VE VEZİRLERİN TAYİNİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Vezirliğin çeşitleri. Vezirliğin şartları. Tayin usûlü. Vezaret-i tefvid (tam yetkili vezir) Vezâret-i tenfiz (işleri yürütme vezirliği). Bunların görev sahaları. İki vezirlik arasındaki farklar. Kadın ve zimmi'nin vezir olabilme meselesi. Tenfiz-i vezirlerin birden fazla olmasının cevazı. Birden fazla tam yetkili vezir tayininin hukuki durumu. Vezirlerin azli meselesi ve ortaya çıkan hukuki durum.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s. 22-29)

Tam yetkili vezirin şartları belirtilirken halife Me'mun'un vezir seçmesi ile ilgili bir hikeyesi nakledildikten sonra bir şairin bu vasıfları ihtiva eden Abbasi Devleti'nin vezirlerini medheden şiirine yer verir;

بديهته و فكرته سواء - اذا اشتبهت على الناس الامور
واحزم ما يكون الدهر يوما - اذا اعيى المشاور والمشير
وصدر فيه اللهم اتساع - اذا ضاقت لهم الصدور

Yürütme vezirlerinin vasıfları sayılırken Muhammed b. Yezdad Me'mun'un vezirini şu beyitlerle vasıflar:

اصابة معنى المرء روح كلامه - فان اخطأ المعنى فذاك موات
اذا غاب قلب المرء عن حفظ لفظه - فيقظته للعالمين سبات

Aynı konunun yedinci şartı olan "vezir, ehl-i hevadan olmamalıdır" ibaresinin akabinde şairin şu şiirine yer verir:

انا اذا قلت دواعى الهوى - وانصت السامع للقائل
واصطرع القوم بالبابهم - نقضى بحكم عادل فاصل
لا نجعل الباطل حقا ولا - نلفظ دون الحق بالباطل
نخاف ان تسفه أحلامنا - فتحمل الدهر مع الحامل

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s. 28-34)

Tam yetkili vezir ile yürütme vezirinin ayrılıp birleştikleri noktaları anlatırken şu görüşlere yer verir: Bu iki vezaretin birbirlerinden ayrıldıkları noktaların dördüncüsü olan "harp ve harac işlerini bilmek tam yetkili vezirde muteber, yürütme vezirinde muteber değildir", dedikten sonra aşağıdaki ibarelere yer verir:

"وقد ذكر الخرقى (912/299) ما يدل على انه يجوز ان يكون وزير التنفيذ من اهل الذمة. لانه قال: "ولا يعطى من الصدقة لكافر ولا عبد الا ان يكونوا من العاملين فيعطوا بحق ما عملوا" وروى عن احمد ما يدل على المنع لانه قال فى رواية ابى طالب وقد سئل: نستعمل اليهودى والنصرانى فى اعمال السلمين مثل الخراج فقال: "لا يستعان بهم فى شىء" ويكون الوجه فيه قوله تعالى "لا تتخذوا بطانه" من دونكم لا يألونكم خبالا "وقوله تعالى "لا تتخذوا عدوى وعدوكم اولياء" وقوله عليه الصلاة و السلام "لاتأمنوهم اذ خونهم الله" ³

III.BAB: BELDELERE VALİ TAYİNİ(Eyalet Valileri)

a. Müşterek Metnin Özeti

Beldelere, şehirlere vali tayini ve bu valilerin çeşitleri. Valilerin görev ve yetkileri. Genel valiler ve özel valiler. Tayinle iş başına gelen valiler. İstila (zor) yoluyla iş başına gelen valiler. Bu valilerin hukuki durumları ve velayetlerinin geçerli olmasının şartları. Seçimle gelen valiler ile zorla gelenler arasındaki farklar.

³ Ebû Ya'lâ, a.g.e., s.32.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s.30-34)

Mâverdî konuya girerken bahsi anahatlarıyla: 1- Genel vali 2- Özel vali diye kısımlara ayırdıktan sonra halifenin seçimi ile tayin edilen vali ve zor yoluyla, mecburi bir tanıma ile tayin edilen vali diye ikiye ayırır. Bu valilerin yetki ve görevlerinin sınırlarını belirtir: "Serbest bir seçme ve ihtiyar ile tayin edilen valinin tayininde, tam yetkili vezirde muteber olan şartlar aranır" dedikten sonra aşağıdaki ibareyi verir:

"لان الفرق بينهما خصوص الولاية في الامارة وعمومها في الوزارة. و ليس بين عموم الولاية وخصوصها فرق في الشروط المعتبرة فيها ..."

Özel valinin görevlerine geçmeden önce aşağıdaki taksimatı zikreder:

" ونحن نقدم امام القسم الاخير منها حكم الامارة الخاصة لا شتر اكهما في عقد الاختيار ثم نذكر القسم الثاني في امارة الاستيلاء المعقودة عن اضطرار لتبني حكم الاضطرار على حكم الاختيار فيعلم فرق ما بينهما من شروط وحقوق.... ولان تتبع المصالح موكول الى الامراء المندوبين الى البحث عنها دون الحكام المرصدين لفصل التنازع بين الخصوم في حقوق الامارة."

İstila yoluyla iş başına gelen valinin özelliklerini anlatır. Müstevliyi tanımanın hukuki olabilmesi için saklı tutulması gereken "yedi şeri kanun vardır" dedikten sonra bu şartların bazısını değişik ifadelerle nakleder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.34-38)

Genel valinin görevleri sıralanırken: "İkincisi ahkâma nezaret, kadı ve hakimleri tayin etmektir", dedikten sonra şu ibareye yer verir.

وقد نقل اسحاق بن ابراهيم (304/916) عن احمد في القوم يغزون مع الامير امر

عليهم, فامر ذلك الامير اميرا اخر, فقال: " اذا كان صاحبه امره بذلك فلا بأس به"

IV. BAB: CİHADDA EMİR(HARP KOMUTANI) TAYİNİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Harp komutanlığının kısımları. Orduyu sevk ve idare. Komutanlığın vazifeleri. Dar-ı harpdeki müşriklerin kısımları. Savaş anındaki hukuki meseleler. Harp meydanında mübareze. Esirlerin hukuki durumları. Savaşta kadın, çocuk, ihtiyar ve ruhanilere yapılacak muamele. Düşmanın kuşatılması ve kuşatma esnasında yapılacak işlemler. Orduyu sevk ve iderede komutanın vazifeleri ve mücahitlerin görevleri. Savaşta gerekli araç ve gereçlerin kullanılması.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.35-54)

Mâverdi harp komutanının vazifelerini sayarken şu hadis-i şerifé yer verir: " هذا الدين متين فاوغلوا فيه برفق فان المنبت: قال النبي (صلم) " 4 لا أرضا قطع ولا ظهرا أبقى وشر السير الحققة... المضعف امير الرفقة

Yukarıdaki hadislerin açıklamasını yaptıktan sonra "وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين كله لله... " 5 ayetinin tefsirini ve şu hadis-i şerifi "وقال رسول الله (صلم): "ارتبطوا الخيل فان ظهورها لكم عز" 6 nakleder.

Ehl-i sadakanın "fey" malından ve ehl-i feyin de sadakadan pay alamayacağını ve bu konuda Ebû Hanife'nin (v.150/767) görüşlerini aşağıdaki ibarelerle kaydeder:

ولكل واحد من الفريقين مال لا يجوز ان يشارك غيره فيه، وجوز ابو حنيفة صرف كل واحد من المالين الى كل واحد من الفريقين بحسب الحاجة وقد ميز الله تعالى بين الفريقين فلم يجز الجمع بين ما فرق.

Harp komutanının görevlerinin altıncısında "وقاتلوهم حتى" 7 ayetini kaydeder.

4 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 111,199.

5 *Enfal*, 39.

6 *Sunenu Ebi Dâvûd*, 45, 11, 23; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IV, 345.

7 *Enfal*, 39.

"Dar-i harpde kendilerine İslâm'ın çağırısı ulaştığı halde İslâm'ı kabul etmeyenlerle savaşmak hususunda emir iki şeyde muhayyerdir" derken: "...بين امرين يفعل منهما ما علم انه الاصلح للمسلمين".
"kayıtlarını ilave eder. وانكأ للمشركين. والتخريق وان ينذرهم بالحرب.

Kendilerine İslâm tebliğ edilmeyenleri açıklarken şu ibareye yer verir:

"...واظهار الحجة بما يقودهم الى الاجابة, فان قاموا على الكفر بعد ظهورها لهم حاربهم وصاروا فيه كمن بلغتهم الدعوة."

İslâm'a davet etmeden komutan savaşa başlarsa İmam Şafi'ye (v.204-819) göre müslümanların diyetleri gibi diyetlerini öder. Ebû Hanife "Onlara diyet yoktur, onların kanları hederdir" ve yine Ebû Hanife'nin "savaşta alaca atlara binmeyi doğru bulmadığını", bu yasağı Mâverdî doğru bulmadığını söyler.

Sayfa 38-42 aralarında mübareze ile ilgili şiirler ve harp esnasında düşmandan esir alınan kadın ve çocukların öldürülmesi hususunda açıklamalarda bulunur.

Komutanın görevleri sayılırken 9. ve 10. görevlerle ilgili hadis-i şeriflere yer verir. Düşman karşısında bozguna uğranıldığında geri çekilmenin caiz olup olmadığı hususunda mezheplerin görüşlerini, Bedir savaşında müslümanlar tarafından esir edilen Kureyş esirleri hakkında Resulullah (s.a.s)'in Ashabiyle müşaveresi, tatbik edilen muamele, bununla ilgili nazil olan ayetler ⁸ Hz. Ömer'in (v.23/643) görüşünün vahy ile te'vid edilmesi ve bu konuda Rasulullah (s.a.s)'in: "لو عذبنا الله في هذه الاية"⁹ hadis-i şerifi kaydedilir. "يا عمر مانجا غيرك."

Huneyn savaşından sonra ganimetlerin taksimi genişçe anlatılır ve aşağıdaki hadis-i şerif "امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله"

⁸ Tevbe, 70; Al-i İmran, 161.

⁹ Abdu'l-Ali Muhammed b. Nizâmiddin, **Fevatihu'r-Rahamût bi şerhi Musellemi's-Subût, Fi Hâşiyeti el-Mustasfa min İlmi'l-Usul**, Tab'atun cedidetun bi'l-Ufset, 1-11, Mektebetu'l-Musenna, Bağdat, 11,367-368; bk. Sahîhü Muslim, Kısatu Bedr.

10 " الا الله, فاذا قالوها عصموا مني دمائهم و اموا لهم الا بحقها. sonra dar-i islam ve dar-i harpde müslüman olanlarla bunların çocukları ve mallarıyla ilgili geniş açıkla-malarda bulunulur.

Harp esnasında düşmanın müslüman olması halinde hukuki hükümlerin nasıl olacağı hususu, Ben-i Kurayza muhasarasında tatbik edilen hükümler anlatıldıktan sonra " فاذا لقيتم " ayetinin tefsirindeki değişik görüşlere, Ebû Hanife'nin görüşüne ve Ben-i Nadr harbinde hurmaların kesilmesinden üzüntü duyan yahudi Semmak'ın şiirleri ile bunlara Hassan b. Sabit'in cevabi şiirleri ve bu konuda nazil olan: " ما قطعتم من لينة... " 12 ayeti kaydedilir.

Ayrıca bu bölümde şehidlerin defni hususunda fiki hükümler belirtilirken bu konuda: " ولا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله: " 13 ayetini ve şu hadis-i şerifi zikreder.

قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم): " ذمواهم بكلو مهم فانهم يبعثون يوم القيامة واوداجهم

تشخب دما: اللون لون الدم والريح ريح المسك. 14

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.39-51)

Ashab-ı divanın fey ehlinden oldukları, sadakatdan onlara bir şey verilmeyeceği hükmü belirtildikten sonra, Ahmed b. Hanbel'in sözünün zahirinden: "Her iki maldan da bunlara verilebileceğinin gerektiği anlaşılır" der.

Savaşta düşman, çocuk ve kadınlarını kendine siper ederse müslümanlar nasıl davranacaktır? Meselesinde Ahmed b. Hanbel'in bir görüşüne yer verir. Hanbeli mezhebinden Harakî (v.299/912): "Bir müslümanın iki kafirden kaçması caiz olmaz,

10 Sünenu Ebû Davud, Fiten, 1, 11, 1295.

11 Muhammed, 4.

12 Haşr, 5.

13 Al-i İmran, 169.

14 Sunenu'n-Nesâi, Cenâiz, 82, IV, 78; Musnedu Ahmed ibn Hanbel, V, 431; İbn Hişam, es-Siratu'n-Nebeviyye, 111, 104.

üç kafirden kaçması mubah olur. Esir olmaktan korkarsa, öldürülünceye kadar savaşır" dediğini nakleder.

Anlaşmalara uymayıp ahdlarını bozan düşmanların müslümanların elinde bulunan "rehineleri" öldürmenin caiz olmadığı konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşü kaydedilir.

Beni Nadr harbinde müslümanlar Taiflilerin hurmalarını kesmişlerdir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'in görüşü ve muhariplerin düşmanın yiyeceklerinden ve hayvanlarının alaflarından kendilerinin ve hayvanlarının yemelerinin caiz olması hususunda Hanbeli Mezhebinin görüşlerini anlatır.

V.BAB:DAHİLİ HUZURU TEMİN, İÇ İSYANLARA KOMUTAN TAYİNİ

a. Müşterek Metnin Özeti

İç isyanların çeşitleri:

1- Mürtedler (dinden çıkanlar)le savaş. Mürtedlere tatbik edilecek ahkam. Mürtedlere varis olunup olunmama durumu. Zekatı inkar ederek vermeyi kabul etmeyenlerin "mürted" sayılacağı hususundaki görüşler. Mürtedlerden alınan esirlere yapılacak işlemler.

2- Asiler (bağiler)le savaş. Asilerin tarifi, çeşitleri. Hz. Ali (v.40/660) (r.a)'a isyan edenler ve Hz Ali'nin onlara muamelesi. Münferid olarak isyan edenin hukuki durumu. İmamın onları ta'zir etmesi ve bu konudaki hadis-i şerif: "لا يحل دم امرئ مسلم إلا

باحدي ثلاث: كفر بعد إيمان او زنا بعد احصان او قتل نفس بغير نفس. ¹⁵

Bağilerin cemaatten ayrılıp toplu olarak bir bölgeye yerleşmeleri ve tatbik edilecek ahkâm. Bu konu ile ilgili ayet-i kerime şudur:

" وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما... " ¹⁶

3-Yol kesenler(şakîler)le savaş. Şakîlerle bağiler arasındaki farklar. Yol kesenlere tetbik edilen ahkâm. Tevbe

¹⁵ Suncnu Ebi Dâvûd, Hudûd, 1, 11, 440.

¹⁶ Hucurat, 9.

etmeleri halinde tevbelerin kabul edilip edilmeyeceği hususundaki görüşler.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s. 55-64)

Mâverdî müşriklerle cihadın dışında savaşmayı üçe ayırır: 1-Mürtedlerle savaş, 2- Bağîlerle savaş, 3- Şakîlerle savaş. Önce mürtedi ele alarak bu konu ile ilgili: " من بدل دينه فاقتلوه " ¹⁷ hadis-i şerifini zikreder.

Ebû Hanife'nin "riddet sebebiyle kadın öldürülmez" sözünü nakleder. Fakat Rasulullah (s.a.s)'ın riddet sebebiyle bir kadını öldürdüğünü kaydeder. Hz. Ali (r.a)'ın el-Müstevridu'l-icli'yi üç gün beklettiğini sonra öldürdüğünü zikrettikten sonra Ebû Hanife'nin "mürtedin riddetten önce kazandığı mallara varislerinin varis olabileceğine" dair görüşüne, Ebû Yusuf (v.182/804)'un: "riddetten önce de sonra da kazandığı mallara varis olunabileceğine" dair görüşüne, İmam Şafiî (204/820)'nin bu konudaki görüşlerine yer verildikten sonra Hz. Ebûbekr (r.a)'ın zamanında vukubulan riddet olaylarında halife Ebûbekr'in takındığı tavır ve muamele zikredilir.

Daha sonra Hz. Ömer ile Ebû Şecere b. Abdi'l-uzza'nın arasında geçen bir muhavereye ve Ebû Şecere'nin bir şiirine yer verilir. Dar-i riddet'in dar-i İslam'a ve dar-i harb'e muhalif olan farkları belirtilir. Ayrıca Hz. Ebûbekr zamanındaki riddet olayına sebep olan Harise b. Süraka'nın bir şiirini kaydeder.

Bağîler hakkındaki "وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما..." ¹⁸ ayetiyle ilgili bir takım tevil ve tefsirlere yer verir. Yine Haccac'ın (v.95/714) serbest bıraktığı bir esirin şiirine yer verir. Bağîlerin ellerine geçirdikleri mallar hakkında çeşitli görüşlere yer verdikten sonra " لا يجل مال امرئ الا بطيب نفس منه " ¹⁹ hadis-i şerifi ile, bağîlerin yıkanıp namazlarının kılınması hususundaki " فرض " ²⁰ hadisini kaydeder.

17 Sunenu İbni Mâce, Hudûd, 2, 11, 848.

18 Hucurat, 9.

19 Ahmed ibn Hanbel, Musned, V, 82.

20 Sahihu'l-Buhari, el-Cenâiz, 8.

Yol kesenlerle ilgili "انما جزاء الذين يحاربون الله" ²¹ ayetinin geniş açıklaması ve bununla ilgili İslam hukukçularının çeşitli görüşleri uzunca anlatılır.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.51-60)

Ebû Ya'lâ iç isyanlarla ilgili savaşı bir taksime tabi tutmadan doğrudan riddetle ilgili ahkamı zikreder. Mürtedlerin öldürülmeleri erkeklerinin köle edilmesi ve mallarının ganimet sayılması hususunda Ahmed b. Hanbel'in ve O'na tabi olanların görüşlerine yer verir. Zekatı vermekten imtina edenin öldürülmesi gerektiği görüşünü de kaydeder.

Bağilerle savaşın müşrik ve mürtedlerle savaşa muhalif olduğu yerleri zikreder. Aynı yerde bağilerle savaşta "Onlara mancınıkla bir şey atılamayacağına" dair Ahmed b. Hanbel'in görüşünü nakleder.

"Şehirdeki şakîlere, şehir dışındaki şakîlere tatbik edilen ahkam aynen tatbik edilir" meselesinde ve "şakînin tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği" meselesiyle, "eman" meselesinde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini belirtir.

VI. BAB: ADALET İŞLERİ (KADA YETKİSİ)

a. Müşterek Metnin Özeti

Hâkimde bulunması gereken şartlar, edille-i erba'ayı bilmesi. Kıyası inkar edenin hâkim olup olamayacağı. Bir mezhebe mensup olan bir kimseyi başka bir mezhebe mensup kişilere hâkim tayin etmenin caiz olup olmayacağı. Bir mezhebe göre hükmetmeyi şart koşarak hâkim tayin edilmesi. Hâkimliğe tayin muamelesi. Tayin şartları, tayin işleminde aranılan şartlar.

Genel ve özel hâkimler, bunların görevleri, yetkileri ve bakacakları davalar. Hâkim'in görevden ayrılması veya azledilmesi. Hâkim'in yer bakımından yetkileri. Bir beldeye birden fazla hâkim tayini, bunun hukuki durumu. Belli davalar için hâkim tayin edilmesi. Zaman bakımından hâkimin nezaretinin sınırlandırılması, hakemlik duruşması için zaman tayini. Hâkimliğe tayin isteği, bunun mahzurlu olup olmaması hususundaki görüşler. Hâkim olmak için rüşvet verme veya

²¹ Maide, 33.

hâkim iken taraflardan rüşvet almanın hükmü. Hâkimin hediye alması ve diğer hususlar.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s. 65-76)

Hâkimliğin ikinci şartı olan "akıllı" olma şartında Mâverdî: ولا يكتفى في العقل بالذى يتعلق به التكليف, من علمه بالمدرجات السهو والغفلة يتوصل بذكا الضرورية حتى يكون صحيح التمييز جيدا الفطنة بعيدا من ماعضل görüşüne yer verir.

Üçüncü şartı olan hürriyet konusunda da müdebber ve mükateb'in de aynı hükme tabi olduğunu, dördüncü şartı olan "İslam" şartında da kafirin ne müslümana ne de kafiye hakim olamayacağını söyler. Ebû Hanife'nin bu konuda ki görüşüne yer verir. Beşinci ve altıncı şartlarda açıklamalarda bulunur.

Hâkimin müctehid olma şartı konusunda tafsilat verir. "Haber-i vahid'i kabul etmeyenin hâkimliği caiz değildir." der.

Hâkim Şafi'i olsa da ictihadı sonucu Hanefi Mezhebi'nin görüşünü benimsese, onunla amel etmesi caiz olur, der.

Yetkili makam hâkimi hükümden değil de sadece kısas konusunda hükümden menederse, durum ne olur? konusunda muhtelif görüşler beyan eder. "Umumî vali'nin bakacağı işlerde vali kendi bilgisi ile hükmedebilir mi?" ihtilafına yer verir.

Genel vali'nin bakacağı işlerin onuncusu olan "التسوية في يا داود انا" hükmünün açıklanmasında "الحكم بين القوى والضعيف" ayeti kaydedildikten sonra Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'ari (v.42/662)'ye yazdığı kadının şartlarını belirleyen mektuba ve açıklamasına yer verir.

Ebû Abdillah ez-Zübeyri (v.318/929)'nin "Zamanımızda uzun müddet cuma mescitlerinde hükmeden hâkimler vardı." sözünü nakleder. "اجعلنى على خزان الارض انى حفيظ عليم" 23 ayetinin

22 Sad, 26.

23 Yusuf, 55.

davalar. Olağanüstü mahkemelere bakan hâkimle, umumi hâkim arasındaki farklar. Olağanüstü mahkemelerde yargılama, muhakeme usulü, dava çeşitleri, davaları ispat şekilleri, yazılı belgeler, senetler, şahitler, şahitlerin durumları, hazır veya gaib olmaları. Olağanüstü mahkemelerde davacı ve davalının durumları, mahkemedeki tutum ve davranışları, tarafların şahsiyetlerinin davaya tesiri. Olağanüstü mahkemelerde delillerin ibrazı ve iade-i mahkeme usulü. Ortaya çıkan yeni deliller ve bunların değerlendirilmesi. Olağanüstü mahkemelerde davacı yada davalıyı baskı altında tutmak veyahut yumuşak davranarak davanın aydınlanmasını sağlamak. Delillerin müsavi olması halinde hüküm verme. Mahkemede hâkimin davacı yada davalıya yemin teklifi. Olağanüstü mahkemelerin tekemmülü, yetkili hâkimin imzası ve imzanın ifade ettiği manalar.

b. Mâverî'deki Farkların Özeti (s. 77-95)

Zübeyr b. Avvam (v.36/656) ile Ensardan biri arasında geçen bir sulama hadisesinde ihtilafı bizzat Rasulullah'ın çözdüğü ve: "Ey Zübeyr suyu iki topuğuna ulaşıncaya kadar akıt" dediğini naklettikten sonra "اختلف لم امره باجراء الماء الى الكعبين" ibaresini ilave eder.

İlk defa Hz. Ali'nin mezalim mahkemelerine hâkim tayin ettiği: "İncitici söz söylemeye, elbise yırtmaya, dövmeye teşebbüse dokuz dirhem para cezası verdiği iki kadının bir çocuğa sahip çıkmaları davasına baktığı, Abdulmelik b. Mervan (v.86/705)'ın bazı davaları kendi kadısı Ebû İdris el-Evdi (v.80/699)'ye havalesinin sebebini "الرهبنة التجارب من عبد الملك بن" ibaresiyle açıkladığı ve Ömer b. Abdulaziz(v.101/719)'e: "Onlara bu hükümler ağır ve katı oluyor sana kötülük dokunacağından korkuyoruz" denil-diğinde O da: "فقال كل يوم اتقيه و اخافه دون يوم القيامة لا وقتيه" şeklinde cevap verdiğini kaydeder.

Cahiliyye devrinde Kureyş'de liderler çoğalıp, Kabe'yi ziyarete gelenlerin mallarını gasbedip, zulmetmeye başladıkları

zamanla ilgili olayları, bu esnada mazlumların söylediği şiirler, bu zulümleri önlemek için "Hılfu'l-Fudul" antlaşması, Rasulullah'ın 25 yaşında olduğu halde bu antlaşmaya katıldığı ve bu antlaşma cahiliyye devrinde olmasına rağmen Rasulullah buna katıldığından İslamda da önemi olduğunu belirtir.

Mezalim mahkemelerinin görevleri sayılırken birinci kısımda Ömer b. Abdulaziz'in halife olduğu zaman ilk hutbesi, ikinci kısımda Abbasi halifelerinden Mehdî (v.169/785) ile Süleyman b. Vehb(v.272/885) arasında vergi hususunda karşılıklı bir konuşma, üçüncü kısımda yine Abbasi halifelerinden Mansur(v.158/774)'un yolsuzluk yaptıklarından dolayı divan katiplerini cezalandırdığı, dördüncü kısımda bazı ordu komutanlarının halife Me'mun'a: "Ordunun aç kaldığını ve yağmaya giriştiklerini" yazdıklarında Me'mun'un: "لو عدلت لم يشبعوا ولو وفيت لم ينهوا" erzaklar adil dağıtılsaydı aç kalmazlardı, yeteri kadar verilseydi yağmaya girişmezlerdi" diye cevap yazdığı ve beşinci kısımda da yine halife Ömer b. Abdulaziz'in Yemen'li bir mazlumun gasbedilen malını iade ettiğini kaydeder.

Olağanüstü yetkili mahkemelerde yargılama usulü bahsinde halife Me'mun'a eski elbiseler içinde bir kadının gelip halifeye şikayette bulunduğu, bu şikayetini halifeye manzum olarak ifade ettiği, halifenin de buna şiirle cevap verdiği, kadının pazar günü mahkemede hazır bulunduğu ve mahkemeye bizzat halife Me'mun'un nezaret ettiği zikredilir.

Delillerin müsavi olması halinde hüküm verme bahsinde: "Bazen davalı haklı olduğu halde mevkii yüksek olduğundan davacı ile aynı mahkemede hâkimin huzuruna çıkmayı kendisi için bir ar saydığından, davacı lehine iddia edilen maldan ferağat eder. Bununla ilgili halife Musa el-Hadi (v.170/786)'nin rü'yet ettiği bir mahkemede halifenin yakın adamı Ammar b. Hamza(v.199/814), malının gasbedildiğini iddia eden bir adamın arasında geçen olay ve halife Harun er-Reşid (v.193/808) ile mezalim mahkemesi hâkimi Cafer b. Yahya (v.187/803) arasında Basra'daki bir arazinin, ora halkı tarafından halifeyi dava etmeleri konusunda geçen bir olayı hikaye eder.

Mezalim mahkemelerine bakan yetkili kişiler davaların uzamaması için bazen davaları ehliyetli ve âlim kişilere havale

edebilirler. Buna benzeyen bir olay Hz. Ömer zamanında cereyan eder. Hz. Ömer kocasından şikayette bulunan bir kadının şikayetini hükme bağlamak için Kâ'b b. Sur Esedi'ye havele eder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.73-90)

Bu bölümde Ebû Ya'lâ'da aşağıda kaydedilen iki kısa cümleden başka hiç bir zaid ibareye rastlanmamıştır.

1- Delillerin müsavi olması halinde hüküm verme bahsinde bazı durumlarda zann-i ğalibin davalı tarafında, şüphenin de davacı tarafında olduğu meselesinde " وقد روى عن احمد نحو هذا " cümlesi ile,

2- Olağanüstü yetkili mahkemelerin kararlarının tekemmülü bahsinde imzanın kesin ve tam bir mana ifade etmesi hususunda ki " فهو اكمل التوقيعات " cümlesi yer alır.

VIII.BAB: NAKİBLİK YETKİSİ (NÜFUS İŞLERİ TEŞKİLATI)

a. Müsterek Metnin Özeti

Nâkib tayin etme yetkisine sahip makamlar, nâkibliğin kısımları, özel ve genel nâkiblik, özel nâkibliğin hakları ve görevleri. Genel nâkiblik (nüfus idarecisi) yetkisi. Özel nâkiblik görevlerine ek olarak kendine verilen görevler. Hâkim ile nâkibin davaları halletme bakımından yetkileri. Aşiret reisleri ve kabile valilerinin fonksiyonları.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s. 96-99)

Özel nüfus idarecisinin vazifelerinden ikinci vazifenin zikri meyanında " ولا يتداخل نسب في نسب و يشتهم في ديوانه " cümlesi yer alır. Nüfus idarecisi ile hâkim, yetki bakımından müsavi olur da, davalı ve davacı hangisine müracaat edecekleri konusunda anlaşmazlarsa, meselesini Ebû Ya'lâ'dan farklı olarak " من... "

" والشانى يقطع التنازع بينهما حتى يتفقا على احدهما " şeklinde kaydeder. Bir Abbasî ile bir Tâġlibî munazaa ederlerse, bunun sonucu olarak birbirlerinin nâkiblerine gitmekten -imtina

ederlerse, meselesinde Mâverdî'de farklı olarak " نقيب احدهما فقيه " وجهان احدهما يرجعان الى حكم السلطان الذى هو عام الولاية اذا كان القاضى مصروفا عن النظر بينهما ليكون السلطان هو الحاكم بينهما إما بنفسه او بمن يستتبه على الحكم بينهما " ibaresine yer verir.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.90-94)

Ebû Ya'lâ'da bu bölümde tek bir kelime farkına dahi rastlanmamıştır.

IX. BAB: NAMAZLARA İMAM TAYİNİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Namazlara imam tayininin kısımları. Beş vakit namaza imam tayini, bu tayini yapan yetkili makam. Selatin camileri, halk camileri ve bunlara tayin edilen imamlar. İmam cemaat münasebetleri. Bir camiye birden fazla imam tayini, vazife şekilleri ve imamlığın şartları. Müezzin tayin etme yetkisi, müezzinin vazifeleri ve müezzinin imamın görüşüne göre hareket etme mecburiyeti. Cuma namazına imam tayin etme ve bu tayin konusunda mezheplerin görüşleri. Köylerde ve mezralarda cuma namazının sahih olup olmaması meselesi. Cuma cemaatının sayısında fukahanın ihtilafı. 40 olmalıdır diyenler, 3 olmalıdır diyenler, 12 olmalıdır diyenler. İmamın bu sayıya dahil olup olmaması meselesindeki görüşler. Sünnet namazlarda imamlık. Bayram namazları, ay ve güneş tutulması namazları ve istiska(yağmur)namazı. Cemaatla kılınan bu sünnet namazların revatip sünnet namazlardan farkları ve bu namazlarda uyulması gereken hususlar.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s.100-107)

Cemaatla namazın kadılık ve nâkiblikten farklı olduğu belirtilirken cemaatla namazın bütün fakihlerce sünnet olduğu ancak Davud-i Zahirî (v.270/884)'ye göre vacib olduğunu " فانه " تفرد بأجباها الا من عذر " ibaresiyle beyan eder.

Müezzinin ezan ve ikamette imamın ve cemaatin mezhebine uyması mecburiyetini belirttikten sonra: " فان احب المودن أن "

يؤذن لنفسه على اجتهاده، أذن بعد الاذان العام اذا انا خاصا لنفسه على رأيه يسربه ولا يجهر " ibaresini ilave eder.

Mâverdi kölenin, çocuğun, fasıkın imametini sahih görür. Resulullah (s.a.s) Amr b. Müslim (v.?)'e çocuk olduğu halde cemaata namaz kıldırmasını emrettiğini ve kendi kölesinin arkasında namaz kıldığını nakilden sonra Rasulullah'ın: "صلوا" "خلف كل بار وفاجر" 25 hadis-i şerifini kaydeder. Kadının ve hunsanın imam olamayacağını "وان امت امرأة او خنثى فسدت صلاة من" "فالفقيه اولى من القارىء" cümlesiyle ve fakih olan zatın okuyucu olan zattan imamete daha layık olduğunu da "اذا كان يفهم الفاتحة، لان ما يلزم من القرآن محصور، وما ينوبه من الحوادث في الصلاة غير محصور" ibaresiyle ifade eder. İmam ve müezzinin ücreti konusunda "ومنع ابو حنيفة من ذلك" dedikten sonra şahsın kendi yaptırdığı camide Ebû Hanife'ye göre imamlıkta tekaddüm hakkı olduğunu da "وقال ابو حنيفة انه احق بالامامة والاذان فيه" sözleriyle beyan eder.

Kölenin cuma namazına imam olabileceğini, çocuğun imametinde iki görüş olduğunu, Ebû Hanife'ye göre cuma namazının şehir ve şehir hükmünde olan yerlere mahsus olduğu görüşüyle bu konuda Şafii'nin görüşünü belirtir. Cuma namazında cemaatin sayısının tesbiti hususunda fukahanın görüşlerine genişçe yer verir. Cuma namazının dışında cemaatla kılınan sünnet namazlara Şafii'nin bazı arkadaşları sünnet-i müekkede demişlerdir, der.

Bayram namazlarında fazla alınan tekbirlerin sayısında fukahanın değişik görüşlerini açıklar. Ay ve güneş tutulması namazlarında Ebû Hanife ve İmam Malik (v.179/795)'in görüşünü belirtir. Yağmur namazı ve duası bahsinde kuraklıktan

25 Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal fi sunni'l-Akvali ve'l-Efâl*, I-XVI, Matba'atu Cem'iyeti Dâirati'l-Meârif, 1364-1945, VI, 236, s.27.

Cuma namazında cemaatin sayısı ve imamın bu sayıya dahil olup olmaması mevzuunda Hanbeli mezhebinde mevcut nakilleri genişçe aktarır. Bir şehirde birden fazla cami olması halinde cuma namazının her iki camide de kılınıp kılınmayacağı meselesinde " فقد نقل ابو داود ان أحمد سئل عن المسجدين بالذين يجمع فيهما ببغداد هل فيه شيء متقدم ؟ فقال " اكثر ما فيه امر على رضى الله عنه ان يصلى بالضعفة " ibaresini nakleder. Aynı yerde meseleye genişçe yer verir.

Bayram namazında farklı olarak: " ويصلى العيدين قبل الخطبة و " ibaresine yer verir.

X.BAB: HAC EMİRLERİ ve HAC İŞLERİNİ İDARE

a. Müşterek Metnin Özeti

Hac işlerini yürütme, bunun kısımları:

- 1- Hac kafilesinin yolculuğunu idare.
- 2- Hac farızasının yerine getirilmesini idare.

Hac emiri olacak şahısta bulunması gereken vasıflar. Hac emirinin hak ve görevleri. Hac emiri menasik-i haccı ifaya yetkili kılınmış ise, ayrıca bulunması gereken şartlar. Bu göreve tayin edilen zatın tahakkuk ettirmesi gereken işler.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s. 108-112)

Arafatta vakfeye durmayı kaçırma meselesinde: " ولا يصير حجه عمره بالفؤاة, ولا يتحلل بعد الفؤاة الا باحلال الحج وقال ابو حنيفة رحمه الله " يتحلل بعمل عمره وقال ابو يوسف يصير احرامه بالفؤات عمره " ibaresine yer verir. Rasulullah'ın kabrini ziyaret konusunda Atebi'nin bir a'rabinin Rasulullah'ın kabrine yönelik dua ettiği ve bir şiir söylediği hususundaki hikayesine yer verir.

Mâverdî menasik-i haccı ifa esnasında hac emirinin dört hutbe irad edeceğini: " وهن اربع فالاولي منهن و هي اول شروعه في مسنونه و " مند وباته بعد تقدم احرامه وان كان لوآخر احرامه اجزأه ان يصلى بهم صلاة الظهر بمكة في اليوم السابع " ibaresiyle beyan eder. Yine arafatta vakfeye

durmanın farz olduğu meselesinde Rasulullah'ın "الحج عرفة فمن" hadisini zikreder. ²⁷ "ادرك عرفة فقد ادرك الحج و من فاته عرفة فقد فاتته الحج Gece müzdelifede kalmanın Ebû Hanife'ye göre haccın vaciblerinden olduğunu beyan eder. Hac emirinin üçüncü hutbede hacılara nelerden bahsetmesi gerektiğini kaydeder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.107-115)

Arafatta vakfeyi fevt eden zatın durumu konusunda: " و عرفة مناسك الحج فلم يشرع فيه خطبة لانه يوم لم يشرع فيه نسك من " ليس في اليوم السابع من العشر خطبة لانه يوم لم يشرع فيه نسك من " و عرفة و يوم النفر الاول لانه شرع فيه النسك ولا في يوم النحر خطبة لان الامام يعلمهم في خطبة يوم عرفة ما يحتاجون اليه في الغد و هو النحر الثاني لم يحتاج الى اعادة . ibaresine yer verir.

XI. BAB: ZEKAT ve ZEKAT İŞLERİNİ İDARE

a. MÜŞTEREK METNİN ÖZETİ

Zekata tabi olan malların tarifi, zekata tabi malların kısımları: 1- Açık mallar, 2- Kapalı mallar. Zekat memurunda bulunması gereken şartlar, zekat memurunun yetkileri ve görevleri. Zekata tabi olan malların sınıfları:

1- Mevaşi(yürüyen hayvanlar):

a- Develerin zekatı, develerin nisabı, zekatların ödenme şekli.

b- Sığırların zekatı, mandaların sığırlara dahil oluşu, sığırlarda nisab ve ödenecek miktarlar.

c- Koyun ve keçilerin zekatı, koyun ve keçilerde nisab, ödenecek miktarlar ve ödeme şekli.

²⁷ Sunenu Ebi Dâvûd, Menâsik, 67, 1, 451; Mensur Ali Nâsîf, et-Tâcu'l-Câmiu li'l-Usûl, 11, 139.

Hayvanların zekata tabi olması için bulunması gereken şartlar. İhtilafı malların zekatı. Zekat memuru ile mal sahibi arasında ortaya çıkan ihtilaflar ve bu ihtilafın çözümü.

2-Meyvelerin zekatı: Meyvelerde nisab, bu konuda mezhep imamlarının görüşleri. Zekata tabi olan ve olmayan meyveler ve mezheplerin görüşleri. Meyvelerden alınması gereken zekat miktarı. Arazinin kendinden sulanıp sulanmaması bakımından zekatın miktarı.

3-Hububatın zekatı: Hububatın zekatında nisab ve mezheplerin görüşleri. Hububatın cinsleri. Sebzelerin zekata tabi olup olmaması hususunda mezheplerin görüşleri. Hububatın cinslerinin birleştirilip birleştirilemeyeceği meselesinde mezheplerin görüşleri.

4-Altın ve gümüşün zekatı: Altın ve gümüşde nisab. Verilmesi gereken zekat miktarı, altın ve gümüşün birbirine ilave edilip edilemeyeceği konusunda mezhep imamlarının görüşleri. Süs eşyalarının ve ev eşyalarının zekata tabi olup olmayacağı mevzuunda alimlerin görüşleri.

5-Madenler: Madenlerin çeşitleri, katı madenler, sıvı halde bulunan madenler veya eriyip sıvı hale gelebilen madenler, erimeyip sıvı hale gelmeyen madenler. Adı geçen bu madenlere zekat terettüp edip etmemesi bakımından fukahanın görüşleri.

6- Defineler: Definelerin tarifi, definelerin müslümanın mülkünde bulunması ile gayrimüslimin mülkünde bulunması halinde terettüp edecek hükümler. Definelerden devletin alacağı vergi nisbeti.

7- Zekatın ödenmesinde usül: Zekat memurunun yapması gereken iş. Zekat veren müslümanların dikkat edeceği hususlar. Zekatın zekat memurundan gizlenmesi ve alınması gereken tedbirler. Zekat memurunun adil olmaması, halka zulmetmesi halinde devletin alması gereken tedbirler.

8- Zekatın dağıtımı: Zekatın verilmesi gereken Kur'an-ı Kerim'de geçen sekiz sınıf, bu sınıfların tarifleri, bu hususta mezhep imamların görüşleri ve zekatın hangi akrabaya verilip hangisine verilmeyeceği meselesinde fukahanın görüşleri.

c. Nisap konusunda Ebû Hanife "Meyvenin azına da çoğuna da zekat vaciptir" der. Ebû Hanife zekat vereceklerin aleyhine tahmin ve takdirde bulunmayı kabul etmez.

Mâverdî: "Basra'da hurma çok olduğundan onları tahmin ve takdirde güçlük olacağından tahmin ve takdir edilmezler" der. Basra'luların hurmalardan gelip geçenlerin yemelerini mubah gördüklerini, cuma ve salı günlerinde zekat alabilecek durumda olanlara çokca hurma dağıtıldığına dair bir geleneği nakleder. Zekat alabilecek olanlar hurma ve üzümü yaş olarak alma ihtiyacında iseler, yaş olarak alabileceklerini ve bu konuda bir kaç görüşü daha beyan eder.

4- Hububatın zekatı: Ebû Hanife'nin "Hububatın her cinsine zekat vacip olduğu", İmam Şafiî'nin ise "Yalnız insanların yiyecek olarak hazırladıkları hububata zekat vacip olacağı" görüşlerini, İmam Malik'in "Arpayı buğdaya ilave ettiği, pamuklulardan bazısını bazısına eklediği" görüşlerini açıklar. Zekatın nisabı konusunda zimminin öşür arazisine malik olduğu zaman ne yapacağı hususunda fukahanın ihtilafına yer verir.

5-Altın ve gümüşün zekatı: "فى الورق ربع العشر" 28 hadis-i şerifini kaydettikten sonra gümüş nisabında Ebû Hanife'nin: "لا زكاة فيما زاد علي مائتين حتى يبلغ اربعين درهما فيجب درهم سادس و الورق المطبوعة و النقار سواء" dediğini altın ve gümüşün kazançlarında üzerlerinden bir sene geçtiği zaman altın ve gümüşe tabi olduğunun nedenini: "لان زكاة الفضة و الذهب تجب بحول الحول عليهما" cümlesiyle ve Davud-i Zahirî'nin görüşünü "واسقط داود زكاة مال" ibaresiyle açıklar.

6- Madenlerin zekatı: Bu konu Mâverdî ve Ebû Ya'lâ'da o kadar farklı işlenmiştir ki, birbirini tutan sadece iki cümleye rastlanmıştır. Bunlar "1- واما المعادن فهي من الاموال الظاهرة. اذا بلغ "2- الماخوذ من كل واحد منهما بعد السبك والتصفية نصابا

28 Sahihu'l-Buhari, Zekât, 38.

Bunların dışında Mâverdî madenlerin zekatı mevzuunda hukukçuların görüşlerini belirtir.

7- Defînelerin zekatı: Bu konuda Rasul-i Ekrem(s.a.v)'in " وفي الركاز الخمس " ²⁹ hadis-i şerifini kaydettikten sonra Ebû Hanife'nin görüşünü kaydeder.

8- Zekatın ödenmesi usulü: " خذ من اموالهم صدقة تطهرهم .. " ³⁰ ayetinin açıklamasında sahabilerin değişik görüşlerini belirttikten sonra zekatı gizleyerek hiyanet edenler hakkında: " من غل صدقة فأنا آخذها وشطر ماله عزمة من عزمات الله, ليس لآل محمد فيها ليس في المال حق سوى " ³¹ şeklinde varid olan hadis-i şerif ile " الزكاة " ³² hadis-i şerifini ve " من قتل عبده قتلناه " ³³ hadisini zikreder. Zekat amilinin adil veya zalim olması hallerinde mal sahibi ile ihtilafa düştüğü hallerde çözümün nasıl olacağı hususunda ibarelerin lafzı ve hukukçuların görüşleri bakımından büyük çapta ayrılıklar gösteren görüşlere yer verir.

9- Zekatın dağıtımında usül: Zekatın dağıtımında bazı münafıklar: " Adil ol ya Rasulallah! " demişlerdi. Bunun üzerine " انما الصدقات " ³⁴ buyurduğunu, ve " ثكلتك أمك اذا لم أعدل فمن يعدل " ³⁵ ayeti nazil olduktan sonra da: " ان الله تعالى لم " ³⁶ " يرض في قسمة الأموال بملك مقرب ولا بنبي مرسل حتى تولى قسمتها بنفسه dediğini, zekat verilecek sekiz sınıfın hepsi bulunuyorsa hepsine, bir kısmı bulunuyorsa bulunan sınıflara verilebileceğini, Ebû Hanife'nin " المسكين أسوأ حالا من الفقير " ³⁶

²⁹ Sunenu Ebi Dâvûd, Zekât, Ma'din, 1, 44; Sunenu İbni Mâcc, El-Lukata 4, 11, 839.

³⁰ Tevbe, 103.

³¹ Ahmed b. Hanbel, Musned, V, 2, 4.

³² Maverdî, a.g.e., s.113.

³³ Sunenu İbni Mâcc, Diyât, 23, 11, 888; Ahmed b. Hanbel, Musned, V, 10.

³⁴ Muttekî, a.g.e., 1190/31615.

³⁵ Tevbe, 69.

³⁶ Muttekî, a.g.e., 690/13497

dediğini ve yine Ebû Hanife'nin " Fakir ve miskin zekattan en çok verilecek miktar, zekatı aldığı zaman kendisine de vacip olmaması için 200 dirhem gümüş ve 20 miskal altından aşağı olmalıdır" sözünü nakleder.

123. sahifede (Ahkamu's-Sultaniyye) zekat amilleri mal sahiplerinden başkaca mal almasınlar diye zekat malından ücretlerini almalarını Cenab-ı Hakk'ın caiz gördüğünü, yolcularda ise zekat alabilmeleri için yolculuklarının ma'siyet mahiyetinde olmaması gerektiği, yolculuğunda kendisine yetecek kadar zekat verilebileceğini ve Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşünü açıklar. Zekat sekiz sınıftan olan kimselere dağıtıldıktan sonra yeniden bunların bir değerlendirilmesi yapılır ve bunlar beş grupta toplanır. Sekiz sınıftan bir kısmının bulunmaması halinde zekatın mevcut sınıflara verileceğini ve Ebû Hanife'nin "Sadece sadaka-i fitr'ın zimmiye verilebileceği" hususunda ki görüşünü nakleder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s. 115-136)

Zekat ve zekat işlerini idare "Açık malların zekatını toplamakla görevli amil, mal sahiplerinden zekatı almalarını istediği zaman ayırmalarıyla emrolunurlar" dedikten sonra "فان لم يطلبها جاز دفعها اليه" ibaresini, imam mal sahiplerinden zekatlarını kendisine vermelerini istediği halde mal sahipleri zekatlarını imama vermeyip kendi istediklerine vermek istemeleri halinde imamın onlarla savaşıması caiz olur mu olmaz mı konusunda, Hanbeli mezhebinin görüşlerini ve gayr-i müslimlerin müslümanların işlerinde kullanılmayacağı hususunda İmam Ahmed b. Hanbel'in "لا يستعان بهم في شيء" dediğini nakleder. Hanbeli mezhebinden Harakî'nin "ولا تدفع الصدقة لبنى هاشم ولا لكافر" dediğini mezheb içindeki diğer hukukçuların görüşlerini genişçe aktarır.

1- Hayvanların zekatı: Ayrı ayrı yerlerde olan malların toplanması hususunda "ولا يجمع مال الانسان من الماشية اذا تفرقت أماكنه" بحيث تقصر الصلاة فاذا كان له نصاب واحد في بلدين لم تجب الزكاة, وان كان له

"نصابان في بلدين وجبت زكاتان." ibaresiyle mezhebin görüşünü belirtir. "İctihad ehli olmayan şahıs iki ayrı fakihden istifada bulunsa da ikisi de ayrı ayrı fetva vermeleri halinde, daha çok zekat vermesi için fetva verenin fetvasına uyar." dedikten sonra bunun sebebini "ان أرباب الأموال يقومون السلعة بما فيه الحظ, ولا يعتبر الثمن الذي اشترت... بناء على قوله فيمن سأله عن طلاق فأرشده الى أصحاب مالك طلبا للرخصة" ibaresiyle ve Ahmed b. Hanbel'in başka bir görüşünü de "وقد قال أحمد في رواية حرب: "إذا لم" cümleleriyle belirtir.

2-Meyvelerin zekatı: Meyvelerin zekatını üzüm ve hurmanın yanında "مما يكال و يدخر" kaydıyla belirler. Meyvelerin hangisine zekat terettüp edip, hangisine etmeyeceği hususunda mezhebin görüşünü açıklar. Mülk bir kişinin olması halinde birleştirilip birleştirilemeyeceği konusunda meyvelerde hükmün başka, hububatta başka olduğu meselesinde meyveler yahut hububat satıldığında zekatın aslından mı yoksa parasından mı verileceği mevzuunda Hanbeli fukahasının görüşleri genişçe anlatıldıktan sonra meyvelerin zekatları, toplanmadan daha ağaçların üstünde iken tahmin ve takdir edilmesi meselesinde Ahmed b. Hanbel'in "وقد قال أحمد في رواية حنبل" إذا خرص عليهم وترك في رؤس النخل فعليهم حفظه, فان أصابته جائحة من السماء فذهبت بالثمرة لم يؤخذ" görüşünü kaydedilen ibare ile anlatır.

3- Hububatın zekatı: Hanbeli mezhebinde ölçülebilen ve saklanabilen hububatın hemen hepsine zekat terettüp eder. Bu konuyu şu ibare ile "وتجب ايضا في السمسم و بزر الكتان والخردل و الشهد" ifade eder. Sebzelere, bala zekat vacip olup olmadığı meseleleri, mezhep fakihleri arasında tartışılır.

4-Altın ve gümüşün zekatı: Nisab temini için gümüşün altına katılıp katılamayacağı meselesinde Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde katılamayacağı, birinde de katılacağı anlatıldıktan sonra altın ve gümüşten azın çoğa katılacağı görüşü

و قد سئل اذا كان عنده مائة درهم وعشرة دنانير واربعة من الابل و اوساق من طعام " هل يضم بعضها الى بعض فيزكيها ؟ فقال أحمد " اما الدراهم و الدنانير فأحب له ان يضمها ببعضها البعض, فيضم الاقل الى الاكثر فيحسبها و يزكيها ibaresiyle ifade eder.

5- Madenler: Bu konuda iki cümleinin dışında hiç benzerlik yoktur. Bu itibarla iki cümleinin dışındaki metnin tamamı buraya alınmıştır. "...و تجب الزكاة في جميع الخارج منها. سواء كان... مما يطبع: الذهب و الفضة والحديد و الرصاص و الصفر و النحاس, او مما لا يطبع: من مائع كالقبر و النفط, او حجر كالجواهر و الكحل و المغرة.... و قدر المأخوذ ربع العشر " كالمقتنى من الذهب و الفضة و عروض التجارة

6- Defineler: Defineler meselesinde define bulanın mıdır yoksa mal sahibinin midir, devletin payı nedir? Devletin payı 1/5 midir yoksa zekat gibi 1/40 midir? Define müslümanlara mı aittir gayrimüslimlere mi? Definenin bulunduğu yer bulanın mıdır başkasının mıdır? Bütün bu meseleler üzerinde Hanbeli mezhebi fakihlerinin görüşlerini genişçe anlatır.

7- Zekatın ödenmesi usulü: " 37 "خذ من اموالهم صدقة تطهرهم .. " وروى عبدا لله بن ابي اوفى و كان من اصحاب الشجرة قال: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم اذا أتاه قوم بصدقتهم قال اللهم صل عليهم, قال: " 38 "صل عليهم, قال: فاتاه ابي بصدقته فقال اللهم صل على ابي اوفى şerifine yer verir. Hanbeli mezhebinde zalim olan zekat memuruna mükellef isteyerek zekatını verirse zekat vermiş sayılır, iade etmek gerekmez görüşü belirtildikten sonra aşağıdaki rivayetlere yer verir. " وقد قيل لابن عمر: انهم يقلدون بها " الكلاب و يشربون بها الخمر؟ فقال: ادفعوها اليهم, وقد روى عن ابي هريرة و غير واحد من اصحاب النبي (صلعم) انهم قالوا ادفعوها اليهم, الا عبيد بن عمير قال: " لا تدفعوها Bu mevzu ile ilgili bazı "اليهم" فحكى قول ابن عمر و لم ينكره ولا خالفه.

37 Tevbe, 103

38 Muttekî, a.g.e., 690/13497

tarihi vakalara tabiinden bazı zatlardan gelen rivayetlere, İmam Malik ve İmam Şafii'nin görüşlerine yer verir. Zekat memuru ile mükellef arasında ihtilaf çıksa da, mükellef zekatını verdiğini itiraf etse, mal sahibine yemin lazım gelmez. " و ظاهر كلام أحمد أنها " görüşü ve diğer mezhep içi görüşler nakledilir.

8- Zekatın dağıtımında usül: Zekat verilecek kimselerden miskinden bahsedilirken " ومنهم من لا يستغني الا بمأة فيدفع اليه قيمة ذلك " عروضا أو حبوبا فان دفع اليه دنانير دفع اليه خمسة دنانير أو خمسين درهما وان لم يكن قدر كفايته للخبر المروزي " ibaresi ve borçludan bahsedilirken de " وقوله في هذا حجة أشار به الي ما رواه احمد باسناده عن النبي (صلى الله عليه وسلم) " لا تحل الصدقة " لغني الا خمسة فذكر الغارم منها " cümleleri nakledilir. Zekat konusunda son olarak mal sahibi ile amil arasında zekatın miktarında veya mükellefin zekatını verdiği şahıs zekata ehil olmaması bakımından çıkan ihtilaflar ve çözüm yolları tafsilten açıklanır.

XII. BAB: FEY ve GANİMETLERİN TAKSİMİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Fey ve ganimet mallarının mahiyeti, fey ve ganimet malları ile zekat malının ayrıldığı hususlar, fey ve ganimet mallarının ayrıldıkları ve birleştikleri yerler.

1- Fey malları: Fey malının mahiyeti, fey malının beşe taksimi, beşte birinin de yine beşe bölünmesi, fey mallarından arta kalan beşte dördünün sarfedileceği yerler, devlet başkanının fey malından alacağı pay, sarfedeceği yerler ve fey amilinde bulunması gereken sıfatlar, fey amilinin görev ve yetkileri.

2- Ganimet malları ve harp esirleri: Ganimet mallarının kısımları ve mahiyeti. Esirler, esirlere yapılacak muamele. Öldürülme, köle edinme, fidye alma yahut fidyesiz salıverme durumları. Esirler üzerinde inceleme araştırma ve İslam'a en

³⁹ Sunenu İbni Mâce, Zekât 28,1,590; Sunenu't-Tirmizi, Zekât, 23, 111, 42-44.

faydalı olanını yapma. Esir alınan yaşlılar ve din adamları, bunlara yapılacak muamele.

Kadın ve çocuklar: Esir alınan kadın ve çocuklar öldürülmezler. Bunların ehli kitap oluşu ile olmayışları arasındaki fark. Kadın ve çocukların fidye karşılığı salıverilmeleri, karı kocanın birlikte esir olmaları halinde nikahlarının durumu. Ehl-i harbin çocuklarının satılıp satılamayacağı. Ana baba müslüman olunca küçük çocukların müslüman olması meselesi.

3-Düşmandan alınan araziler: Düşmandan alınan arazilerin kısımları.

a. Zorla savaşla alınan araziler, bunların hukuki durumları, bu konuda fukahanın görüşleri, arazi-i üşriye ve arazi-i haraciye olmaları.

b. Düşmanın terk edip gitmesinden ötürü müslümanların savaşmaksızın kolayca elde ettiği araziler. Bu arazilerin hukuki durumu ve hukukçuların görüşleri.

c. Anlaşma yoluyla elde edilen araziler, bunların kısımları, mülkiyetin müslümanlara ait olması ve gayrimüslimlerin ödeyecekleri vergi. Mülkiyetin onlara ait olması halinde ödeyecekleri vergi ve ortaya çıkacak hukuki durum.

4- Düşmandan elde edilen menkul mallar: Bunlar harp esnasında elde edilen mallardır. Mezkur malların taksimi, taksimde takip edilecek usul. Vakaya katılmayan müslümanların ganimetten pay alıp almamaları meselesi, süvari ve piyadelerin alacağı miktar.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s.126-141)

Mâverdî, fey malından 1/5'nin alınacağını " ففیه اذا اخذ منهم " اداء الخمس لا هل الخمس مقسوما علی خمسة: وقال ابو حنیفة رضی الله عنه: لا خمس ما افاء الله علی فی الفیء. ونص الكتاب فی خمس الفی بمنع من مخالفته قال الله تعالی " رسوله من اهل القرى فله و للرسول ولذی القربى والیتامى والمساكين وابن السبیل. " ibaresiyle ifade eder. Rasulullah'ın vefatından sonra 1/5'in kim tarafından alınıp nerelere sarfedileceği hususunda hukukçuların ihtilaf ettiğini ve bu konudaki hukukçuların görüşlerini, Ebû

Hanife'nin "Zevi-l kurba payının bugün düştüğü" görüşünü ve yetimler hakkında Rasulullah'ın " لا يتم بعد حلم " dediğini beyan eder. Fey malından kalan 4/5'in sarfı konusunda iki görüşü belirtirken: "... ليكون معدا لارزاقهم. والقول الثاني انه مصروف في المصالح... التي منها ارزاق الجيش وما لا غنى للمسلمين عنه ولا يجوز ان يصرف الفئ في اهل الصدقات, ولا تصرف الصدقات في اهل الفئ ويصرف كل واحد من الما لين في اهله و كانت كل قبيلة اسلمت" kaydına, Muhacir ve Ensarı belirtirken de "و هاجرت بأسرها تدعى البررة, وكل قبيلة هاجر بعضها تدعى الخيرة" kaydına yer verir.

Muhacir'e ehl-i fey, Ensar'a da arab denildiğini o zamanın şiirlerinde de buna rastlandığını, Rasulullah'ın müellefe-i kulub'dan Abbas b. Mirdas es-Sülemi(v.17/639)'ye 50 deve verdiğini, Abbas'ın bunu az bularak Rasulullah'a sitemde bulunduğunu, yine bir a'rabinin Hz. Ömer'den fey malından istediğine dair Hz. Ömer'i ağlatan bir şiirini, Hz. Ömer'in tek gömleğini o a'rabiye verdiğini ve ibn-i İshak'ın(v.151/768) anlattığına göre Hz. Ömer'in oğluna fey malından verdiğini genişçe beyan eder. Fey malından kız çocuklara verilemeyeceğini, savaşan kölelere Hz. Ebû Bekr'in fey malından verdiğini, Beni Haşim ve Beni Abdulmuttalib'e fey malından verileceğini, zekat malından verilemeyeceğini ve fey amilinin zimmi ve köle olamayacağını açıklar.

5- Ganimet malları ve harp esirleri: Esirler hakkında fukahanın görüş ayrılığı olduğunu, İmam Şafii'nin görüşünü, Rasulullah'ın Bedir esirleri arasında bulunan Ebû İzze el-Cümehi'ye eman verdiğini Uhud savaşında tekrar eman istediğinde Rasulullah'ın " لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين" ⁴⁰ buyurduğunu, onu öldürdüğünü, Mekke feth edildiği zaman kızının Rasulullah'a bir şiir inşad ettiğini ve Rasulullah'ın bu şiir karşısında " لو سمعت شعرها ما قتلته" ⁴¹ dediğini uzunca nakleder. Mekke'nin fethi gününde Rasulullah'ın altı kişinin öldürülmesi

⁴⁰ Suncnu İbni Mâcc, Fiten 13,11,1318; İbnu Hişam, es-Siratu'n-Nebeviyye, 111.

⁴¹ İbnu Hişam, a.g.e.,111,65,110.

hakkında emir verdiği, bu şahısların isimlerini, bunlardan, bir ensar tarafından öldürülen kardeşinin diyetini aldıktan sonra haksız yere katili öldüren, sonra da mürted olarak Kureyş'e kaçan Mekis b. Hubabe'nin(v.86/630) bir şiirini, bunlardan Huveyris b. Nüfeyl'i Hz. Ali'nin öldürdüğünü, bunun hakkında Rasulullah'ın " لا بقتل قريشى بعد هذا صبرا الا بقود" ⁴² buyurduğunu, öldürülmeleri gerekenler arasında bulunan Ebû Cehl(v.2/624)'in oğlu İkrime'nin(v.13/634) müslüman oluşunu Rasulullah'ın O'na " لا تسألنى اليوم شيأ الا اعطيته" ⁴³ dediğini, O'nun da " Allah'tan affedilmemi iste " diye cevap verdiğini, Rasulullah'ın da buna karşılık olarak " اللهم اغفرله ما سأل" ⁴⁴ duasıyla cevap verdiğini etraflıca anlatır.

6- Kadın ve çocuklar: Esir olan anne ile çocuğunun birbirinden ayrılamayacağı konusunda Rasulullah'ın " لا توله والدة " ⁴⁵ buyurduğunu, Nebi(s.a.v)'in Huneyn savaşında Hevazin esirlerine tatbik ettiği muamele, süt annesi Halime'nin onlardan oluşu ve süt kardeşi Şima'nın esirler arasında bulunması, Hevazin'lilerin elçilerinin Rasulullah'a inşad ettiği şiiri, bu tarihi vakayı ve bununla ilgili varid olan bir kaç hadis-i şerifi mufassalen açıklar.

Rasulullah'ın esir kadınlar hakkında " ألا لاترطا حامل حتى تضع" ⁴⁶ buyurduğunu, müşriklerin eline geçen müslüman mallarının hukuki durumlarını, bu konuda mezheplerin görüşlerini, seriyelerin elde ettikleri ganimetlerden 1/5'inin alınıp alınmayacağı hususunda anası ve babası müslüman olan müşrik çocuklarının müslüman sayılıp sayılmayacağı meselesinde fakihlerin görüşlerini belirtir.

7- Düşmandan alınan araziler: Savaşta elde edilen araziler hakkında İmam Malik'in " وقال مالك: تصير وقفا على المسلمين حين غنمت " ⁴⁷

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Musned*,V,19; M. Ali Nâsif, *et-Tacu'l-Cami*,IV,43.

⁴³ İbnu'l-Esir, *Târihu'l-Kâmil*,11,94.

⁴⁴ İbnu'l-Esir, *Târihu'l-Kâmil*,11,94.

⁴⁵ M. Ali Nâsif, *el-Tacu'l-Cami*,IV,394.

⁴⁶ *Suncnu Ebi Dâvûd*, *Nikâh*, 44,11,497.

ولا يجوز قسمها بين الغائمين " sözyeriyle görüşünü ortaya koyduğunu, Ebû Hanife'nin öşür, haraç ve bu arazi hakkında " لا يجتمع العشر " والحراج ويسقط العشر بالحراج وتصير هذه الارض دار الاسلام ولا يجوز بيع هذه " görüşünde olduğunu, sulh yoluyla gayrimüslimlere bırakılan arazi ve memleketin Ebû Hanife'ye göre dar-ı İslam olacağı, dar-ı İslam meselesinde Ebû Hanife'nin görüşünü nakleder.

8- Düşmandan alınan menkul mallar: Düşmandan alınan menkul malların taksimi konusunda " يستلونك عن الانفال ... واعلموا " 47 ayet-i kerimelerini, taksim hususunda mezhep imamlarının görüşlerini, Rasulullah'ın " من قتل قتيلا فله سلبه " 48 hadis-i şerifini, menkul mallardan 1/5'in olup olamayacağı meselesinde hukukçuların görüşlerini, 1/5'den sonra kalan menkul malların nasıl taksim edileceği meselesinde fakihlerin görüşlerini mufassalen açıklar.

Savaşta kahramanlık ve fedakarlık gösterenlere ganimet-teki sehminden başka mesalih sehminden verilebileceğine, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın (v.55/675) bir şiirine yer verir.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.136-153)

1- Fey ve ganimetlerin taksimi: Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Hanbel'in fey malı konusunda görüşünü " فظاهر كلام أحمد ان ما أخذ بسبب من جهتهم جار مجرى ما أخذ منهم لانه قال فى رواية اسحاق " الفى ما صلحو عليه, وهو جزية الرؤوس وحراج الارضين السواد وغيرها وهذا لكل المسلمين فيه حق " ibaresiyle belirttiikten sonra Hanbeli mezhebi fakihlerinin görüşlerine yer verir. 1/5'in taksimi konusunda " قال فى رواية ابى " طالب " سهم الله والرسول واحد فلما مات رسول الله صلى عليه وسلم جعله ابو بكر " Ebû Talib'in rivayetini ve diğer bazı Hanbeli fakihlerinin

47 Enfal, 1, 41.

48 Suncnu İbni Mâcc, 11,947; M. Ali Nâsîf, el-Tacu'l-Cami,IV,382.

rivayetlerini, "zevi-l kurba" sehmi meselesinde de kölelerin ve kız evlatların bu sehimden alamayacakları hususunu nakleder. Fey malının kalan 4/5'i konusunda "وقد قال أحمد في رواية الحسن بن علي" " بن الحسن الاسكافي وقد سألته عن الفئ: للمسلمين عامة او لقوم دون قوم.

Ahmed b. Hanbel'in görüşünü yukarıdaki ibarelerle belirttikten sonra zekatın ehl-i fey'e verilebileceğini fakat feyin ehl-i zekata verilemeyeceğini tasvir eder. İmamın fey malından köleden başka istediği herkese verebileceği bu konuda Hz. Ömer'in tatbikatını Hanbeli mezhebinden nakiller vererek anlatır.

2- Ganimet malları ve harp esirleri: Harp esirleri mevzuunda esirler müslümanlığı kabul ettikleri takdirde öldürme hükmünün düşeceği, başka bir tercihi olmaksızın derhal köle olacakları görüşünü belirtir.

3- Kadın ve çocuklar: Hanbeli mezhebine göre kadınlar ve çocuklar ehl-i kitab olsunlar ya da olmasınlar öldürülmezler. Bu hükme ilaveten Hanbeli mezhebinde kadın ve çocukların fidye karşılığı serbest bırakılmayacağı görüşüne yer verir. İmam'ın izni olmadan bir yahut iki kişinin savaşarak aldığı ganimet malından alanlara imam'ın izninden çıktıklarından bir şey verilemeyeceği, o fey malının bütün müslümanlara ait bir mal olduğunu kaydeder.

4- Düşmandan alınan araziler: Zorla, savaşla alınan arazilerin statüsü hakkında Ahmed b. Hanbel'in görüşünü "ولفظ" كلام أحمد رحمه الله تعالى قال: كل ارض تؤخذ عنوة فهي لمن قاتل عليها بمنزلة الاموال اربعة اسهم لمن قاتل عليها وسهم الله وللرسول ولدى القربى واليتامى والمساكين بمنزلة " الا موال, " نقلاها ابوبكر الخلال في الاموال savaşıla alınan araziyi imam dilerse vakıf yapabileceğini, Hz. Ömer'in böyle yaptığını ve Hanbeli mezhebindeki diğer görüşleri nakleder. Düşmanın terk edip gittiği arazi konusunda Ahmed b. Hanbel'in görüşünü " وظاهر كلام أحمد انها تكون وقفاً لانه قال " في رواية ابي الحارث و صالح: كل ارض جلا عنها اهلها بغير قتال فهي في ومعناه وقف, "metni ile belirtir. " كما قال في رواية حنبل, " ما فتح عنوة فهو في للمسلمين. Anlaşmayla müslümanların eline geçen arazi hakkında Ahmed

b. Hanbel'in görüşünü " ما فتح عنوة فهو في " لالمسمن, وما صلحوا عليه فهو لهم يؤدون الى ما صلحوا عليه و من اسلم منهم تسقط عنه الجزية والاض في للمسلمين " فقد بين ان الارض في وهذا محمول على أن " ibareleriyle açıkladıktan sonra " Mülkiyet onlara ait olmak üzere araziye harac ödemeleri şartıyla yapılan anlaşma" halinde müslümanlığı kabul ederlerse, haracın kendilerinden düşüp düşmemesi meselesi, o yerin dar-ı İslam veya dar-ı harb olması konusunda Hanbeli mezhebinin görüşlerini tafsilen anlatır.

5- Menkul mallar: Ganimetlerin dağıtımında " وقد قال أحمد في " رواية ابي طالب: " وقد سئل: اذا جمعوا الغنائم هل يعطيهم النفل؟ قال: " لا يعطيهم شيئا dediğini, حتى يخمس جميع الغنيمة فاذا خمس جميع الغنيمة اعطا هم النفل. " savaşa katılmayanların ganimete iştirak edemeyeceklerini ولا " يجوز ان يشترك معهم غيرهم ممن لم يشهد الواقعة: " Ganimetlerin taksimiyle ilgili bazı rivayetlere yer verir.

XIII.BAB: CİZYE ve HARAC

a. Müşterek Metnin Özeti

Cizye ve haracın hukuki mahiyeti, cizye ve haracın birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar. Cizyenin alındığı kimseler, ehl-i kitap olanlar/olmayanlar, cizyenin alınması gereken şahıslarda bulunması gereken şartlar. Alınacak cizyenin miktarı, mükellefin mali durumuna göre miktarın değişmesi, cizyenin artıp eksilmesi meselesi, fukahanın görüşleri. Cizye konusunda müşriklerle yapılan anlaşmalar, zimmilerin ihtilafa düştükleri meselelerde kendi hâkimlerine baş vurma hakları. Zimmilerin dar-ı İslam'da kilise, havra ve manastır yaptırılmaları, zimmilerin uymakla mükellef olduğu hükümler.

1- Harac vergisi ve toplama usulü: Harac vergisinin hukuki mahiyeti, haraca tabi olan arazilerin kısımları:

- Müslümanların ölü arazileri ihya etmeleri, oşür araziler.
- Sahipleri müslüman olan araziler.

c. Müşriklerden zorla alınan araziler.

d. Müşriklerden sulh yoluyla alınan araziler, bu arazilerin kısımları:

1. Müşriklerin savaşa mahal kalmaksızın kendiliklerinden bırakıp gittikleri araziler.

11. Arazi sahiplerinin elinde kalmakla beraber harac vermeleri üzerine anlaşma yapmak ve buna bağlı meseleler.

2- Haracın miktarı: Arazinin durumuna göre harac vergisinin konulması, arazinin münbit olup olmaması, ekilen ve dikilen şeylerin değişik olması, arazinin sulanması veya sulanmaması, sulanan arazilerin sulama yolları. Harac vergisinin konulmasında riayet edilecek hususlar:

1. Arazinin alanına göre haracın konulması,

11. Ekili alana göre haracın konulması,

111. Mukaseme yoluyla haracın konulması. Araziyi sulamada güçlüğün artması veya azalması, bunun tabii afetler sonucu olması veya şahsın kusuru bulunması, bunlara müteallik meseleler.

Arazinin gelirinde meydana gelen değişiklikler, işçi ücretleri, bunların haraca tesiri, harac arazisinin öşür araziye dönüşmesi, bu konuda mezheplerin görüşleri. Arazi sahibi ile harac memuru arasında arazinin harac veya öşür arazi olduğu hususunda ortaya çıkan ihtilaf, bu ihtilafın halli, harac memurunda bulunması gereken şartlar.

3- Muhtelif ölçü birimleri:

a. Ceribin bir alan ölçüsü birimi olması,

b. Keylin bir hububat ölçüsü olması,

c. Zıra'nın bir uzunluk ölçüsü birimi olması, değişik uzunlukta ki zıra'lar ve çeşitleri,

d. Dirhemin bir para birimi olması, dirhemin ağırlığı ve ayarı, dirhemin katları olan kırat ve miskal birimleri, İslamdan önce İranlıların bastırduğu dirhemler. İslamda basılan dirhemler ve bunların çeşitleri, Hz. Ömer'in dirhemde yaptığı değişiklikler.

Sikke, saf sikke, mağşuş sikke, sikke kesrinin kullanılması meselesi ve hukukçuların görüşleri.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.142-156)

Cizye ve harac: Cizyede aslolanın "قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا" 49 ayeti olduğunu kaydettikten sonra bu ayetin uzunca açıklamasını yapar. Zimmileri himaye konusunda Rasulullah'ın "احفظونى فى ذمتى" hadis-i şerifini ve hangi zimmiden cizye alınacağı hususunda mezhep imamlarının görüşlerini nakleder.

Cizye vacip olmayanları sayarken "ولا عبد لانهم اتباع" ... görüşünü, kadının kavmine tabii olmasa da zimmeti gerektiğini "ولزمت ذمتها وان لم تكن تبعاً لقومها" ibaresiyle ve hunsu erkeğe olan adamdan geçmişinin de cizyesinin alınacağını "وماضيه" kaydıyla beyan eder. Şafî'ye göre cizyenin en azı bir dinardır, bundan az olması caiz değildir. Bu da çoğu valilerin ictihadına bağlıdır. İsterse hepsine müsavi olarak cizye koyar, isterse durumlarına göre farklı cizyeler koyar. Mâverdi Şafî'nin bu görüşünü "فاذا اجتهد رأيه فى عقد الجزية معها على مرضات اولى الامر منهم" "صارت لازمة لجميعهم ولا عقابهم قرنا بعد قرن ولا يجوز لوال بعده ان يغيره الى نقصان" ifadeleriyle açıkladıktan sonra, eğer cizyenin bir kat artırılması hususunda müşriklerle bir sulh anlaşması yapılırsa bu anlaşmanın kadın ve çocuklara tatbik edilemeyeceğini "ولا تؤخذ من النساء والصبيان لانها جزية تصرف فى اهل الفى" "فخالفت الزكاة المأخوذة من النساء والصبيان فان جمع بينها وبين الجزية اخذتا معا وان اقتصر عليها وحدها كانت جزية اذا لم تنقص فى السنة عن دينار" cümleleriyle ifade eder.

Cizye akdinde müşriklerin uyma mecburiyetinde oldukları hususları (Ebû Ya'lâ'da sekiz madde olarak kaydedilirken) Mâverdi bunları altı madde halinde zikreder. Mâverdi uyulması mecburi olan altı husustan başka uyulması müstehab olan altı

49 Tevbe, 9.

husus daha kaydeder. Gayrimüslimlerden müslüman olanın cizyesi hakkında Ebû Hanife'nin görüşünü " وما سقط ابو حنيفة باسلامه " ibaresiyle, fakir, ihtiyar ve kötürümün cizyelerinin hükmünü de " ويؤخذ الفقير بها اذا ايسر وينظر بها اذا اعسر ولا تسقط عن شيخ " cümleleriyle ifade eder. "Zimmi anlaşmasını bozanlar emin oldukları yere gider, sonra harbi olurlar." der. Emanla dar-ı İslam'a girenlerin cizye ödemededen dört ay kalabileceklerini " ولهم ان يقيموا فيها اربعة اشهر بغير جزية " cümlesiyle bir sene ile dört ay arasındaki zamanda ihtilaf olduğunu " وفيما بين الزمانين خلاف " cümlesiyle ifade eder.

Köle çocuk ve delinin emanı meselesinde Ebû Hanife'nin görüşünü " وقال أبو حنيفة ولا يصح امان العبد الا ان يكون مأذونا له في القتال " ibaresiyle açıklar. "Ehl-i ahd ve zimmiler müslümanlarla savaşmak için birbirleriyle yardımlaşarlarsa anında harbi durumuna düşerler." hükmüne ilaveten محاربهم فيقتل

" ويعتبر حال ما عدا المقاتلة " kaydını ekler. Zimmilerin cizyeyi ödememeleri halinde Ebû Hanife'nin görüşünü " وقال أبو حنيفة وينقض " ibaresiyle belirttiikten sonra zimmilerin İslam ülkesinde mevcut eski kilise ve manastırlarını tamir edebileceklerini, "zimmiler ahidlerini bozduklarında onlar savaşmadıkça hemence öldürülmeleri mübah olmaz" meselesi ile ilgili kısa bir açıklama yapar.

1- Harac vergisi ve toplama usulü: Mâverdî haracın tarifinden sonra " 50 " ام تسألهم خرجا فخرج ريبك خير... " ayetinin açıklamasını yapar ve "الخراج بالضمنان" 51 hadisini kaydeder. Sahipleri müslüman olan arazilerin vergisi meselesinde Ebû

50 Müminun, 72.

51 Sunenu Ebi Dâvûd, Buyû',71,11,255; Sunenu'n-Nesâi, Buyû' 15, VII, 254.

Hanife'nin görüşünü "وقال أبو حنيفة الإمام مخير بين أن يجعلها خراجا أو عشرا" "فإن جعلها خراجا لم يجز أن تنقل إلى العشر وإن جعلها عشرا جاز أن تنقل إلى الخراج" ibaresiyle açıkladıktan sonra müşriklerden zorla alınan araziler hakkında mezheplerin görüşlerine yer verir. Mülkiyetleri gayrimüslimlerde kalmak şartıyla haraca tabi olan arazilerde, arazi sahibi müslüman olduğunda haracın düşeceğini ve onlardan cizye alınamayacağını beyan eder. Sözü geçen arazi sahipleri müslüman oldukları zaman hükmün ne olacağı hakkında mezheplerin görüşleri ile ilgili açıklamalarda bulunur.

2- Haracın miktarı: Haracın miktarı ile ilgili Hz. Ömer'in Irak arazisinde tatbik ettiği usulleri ve toplattığı harac miktarı ile ilgili tarihi hadiseye yer verir. Arazilerin münbit veya verimsiz olmalarına, sulu veya susuz olmalarına göre haracın takdir edilmesi gerektiği meselesinde dördüncü şart olarak "Arazinin şehir ve pazarlara uzak veya yakın olmalarına göre değerlendirilmeye gerektiğini" ve halife Abdülmelik b. Mervan ile Haccac'ın bu konuda mektuplaşmalarını hikaye eder.

Harac bir arazide ziraat mümkün olduğu halde sahibi tarafından terk edildiği zaman haracın alınıp alınmaması hakkında mezheplerin görüşlerini belirtir. Öşür ve haracın bir arazide birleştirilip birleştirilemeyeceği meselesinde fakihlerin görüşlerini "و جمع فيها بين الحقين على مذهب الشافعي رحمه الله وقال أبو حنيفة لا" "الخراج واسقاط العشر" ibaresiyle, arazi-i haraciye'nin arazi-i öşriye'ye intikalinin cevazi meselesinde de Ebû Hanife'nin görüşünü beyan eder. Harac araziler üzerine bina yapıldığı takdirde haracının düşüp düşmemesi meselesinde müellif kendi görüşünü, Ebû Hanife'nin görüşünü ve kassam'ın ücreti meselesinde fukahanın ihtilafını zikreder.

3- Muhtelif ölçü birimleri: Bu konuda dirhemlerin kesirleri meselesinde Vakıdî'nin(v.207/883) bir hikayesini ve mezhep imamlarının görüşlerini nakleder. Yahya b. Adem'in (v.203/817) dediğine göre Haccac'ın mühürlü ölçüsünün ağırlığı otuz rıttır, der.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.153-187)

Cizye ve harac: Ebû Ya'lâ "Gayrimüslimin kitabı olup olmadığı meçhul olursa cizye alınır." dedikten sonra "لم تنكح" "نساؤه وفيه رواية اخري لا تنكح وتؤكل ذبيحته نص عليها فى نصارى بنى تغلب." ibaresine yer verir. Hünsa iken erkek olan şahsın geçmişteki cizyesinin alınamayacağı hususunu "دون ماضيه" kaydıyla ifade eder. Cizyenin artırılması meselesinde, bu hükmün kadın ve çocuklara da tatbik edileceğini "ويؤخذ من النساء والصبيان" cümlesiyle ve Rasulullah'ın Hz. Muaz(v.18/639)'a yazdığı "كتب" hadisi⁵² "رسول الله (صلعم) الى معاذ وفى الحالم والحالة دينار او عدله من المعافر" ile açıklar. Müslümanları misafir etmeleri şartıyla müşriklerle yapılan anlaşma meselesinde Ahmed b. Hanbel ve o mezhepte olan bir çok zevatın görüşlerini, misafirliğin bir gün mü yoksa üç gün mü olduğuna dair rivayet edilen hadislere genişçe yer verir. Bu hadis-i şeriflerden bir kaç şunlardır. "قال" "2- ليلة الضيف حق واجبة" ⁵³ "1- رسول الله (صلعم): واليوم والليلة هو حق واجب" ⁵⁴ Cizye aktinde gayrimüslimlerin uymak mecburiyetinde oldukları hususları sekiz maddede toplar. Zimmilerin cizye aktinde sözü geçen şartlara uymamaları halinde anlaşmanın bozulacağını bolca rivayetlere dayanarak ve teferruatlara inerek anlatır, örnekler verir. "قال فى رواية حنبل " كل من ذكر شيتنا يعرض به" بالرب عز وجل فعليه القتل " و قال ايضا فى رواية ابي طالب فى يهودي شتم النبى " Yine zimmilerden anlaşmayı bozanların emin oldukları yere ulaşamayacaklarını, imam bu konuda onları öldürmekte yada köle yapmada muhayyer olduğunu beyan eder. Eman meselesinde kölenin hür insan gibi şarta bağlı olmaksızın eman verebileceğini " سواء كان مأذوناله فى " cümlesiyle açıkladıktan sonra çocuğun ve delinin

⁵² Suncnu Ebi Dâvûd, Zekât 5,1,363; Ahmed ibn Hanbel, Musned,V,341.

⁵³ Suncnu Ebi Dâvûd, Et'ime, 5,11,308; Suncnu İbni Mâce, Edeb, 5, 11, 1312.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Musned, IV,120,123.

eman vermesi mevzuunda Hanbeli mezhebinin görüşlerini belirtir. Zimmilerin yıkılan kiliselerini yeniden yapıp yapamayacaklarında Ahmed b. Hanbel'den değişik rivayetlere yer verir. Ehl-i zimmet anlaşmalarını bozduğu zaman katledilmelerinin mübah olacağını "استبيح به قتلهم و غنيمه امواهم و" ... سبي ذراريهم" ibaresiyle açıkladıktan sonra bu konuda ve dar-ı İslam'ın zimmetinden dar-ı harbe kaçanların mallarının hukuki durumlarını anlatır.

1- Harac vergisi ve toplama usulü: Haracı tarif ettikten sonra arazilerin öşür veya harac vergisinden hangisine tabi olacağı mevzuunda arazilerin buna göre taksim ve tariflerinde, hemen hemen her çeşit arazide Ahmed b. Hanbel'e dayanan rivayetlere genişçe yer verir.

2- Haracın miktarı: "Arazinin tahammülü nisbetinde de muteberdir" Müşterek ifadesini kaydettikten sonra Hz. Ömer'in tatbikatına dayanan rivayetleri, Mâverdî'den çok farklı olarak değişik bir şekilde ele alır. Haracın artırılıp artırılamayacağı meselesini, tarihi tatbikatlara ve rivayetlere dayanarak verir. Alınan harac miktarını malın cinsine göre mufassalen açıklar. Dirhemle kafizin bir arada alınacağını Ebû Hureyre(v.59/678)'den rivayet edilen "اذا منعت: قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) "العراق درهمها و قفيذها, ومنعت الشام دينارها و مديها و منعت مصر دينارها و اردبها العراق درهمها و قفيذها, ومنعت الشام دينارها و مديها و منعت مصر دينارها و اردبها" 55 hadis-i şerifi ile isbat etmeye çalışır.

Basra ile Kûfe arasında bulunan arazide ölü arazi bulunup bulunamayacağı hususunda Ahmed b. Hanbel'e dayanan nakiller verdikten sonra, harac araziden ziraat mümkün olduğu zaman, ziraat edilmese bile harac alınıp alınamayacağı hususunda şu ibareyi "العامر والغامر: ارض من اراضى الخراج و لم يزرعها يكون عليه خراجها؟ قال "نص عليه في رواية الاثرم و محمد بن ابي حرب وقد سئل عن رجل في يده" nakleder. Ahmed b. Hanbel'in aslen harac arazisi olmayan yere harac vergisi koymayı kabul etmediğini belirttikten sonra, öşür bir arazinin suyu ile harac bir arazinin sulanabileceğini "وقد قال"

55 Ahmed b. Hanbel, a.g.e., 11, 262.

"Paranın, ancak sultanın izniyle basılabileceği" mevzuunda izahlarda bulunur.⁵⁶

Dinar ve dirhemlerin kırılması ve kesilmesini Ahmed b. Hanbel'in doğru bulmadığını "وقد كره احمد كسرها على الاطلاق لحاجة" "نهى النبي (صلعم) عن" "ولغير حاجة" "كسر سكة المسلمين" ⁵⁷ hadisini ve daha bir çok rivayetler nakleder. İbn-i Mensur'un Ahmed b. Hanbel'e "İbn Zübeyr'in (v.83/692) Mekke'ye geldiğinde orada borç dirhem veren birini bulup elini kestiğini" söyler. Ahmed b. Hanbel de O'na "كانت الدراهم تؤخذ" "برؤوسها بغير وزن فعده سارقا. وقال هذا افراط في التعزير." der.

Osman b. Eban Medine'de dirhemleri kesen birine otuz kırbaç tazir cezası verildiği meselesinde bunu yapan adamın kesilmiş dirhemleri kesilmemişlerin arasına saklayıp müşteriye aldattığından bu cezanın yerinde bir tazir cezası olduğunu savunur.

Mükaseme (Araziden çıkan mahsüle belirli bir nisbette vergi koyma) de Ahmed b. Hanbel'den iki ayrı görüş rivayet edildiğini, bunlardan birinde haracda mükasemeyi caiz gördüğünü, birinde ise caiz görmediğini nakleder. Osman b. Huneyf'in (v.41/661) koyduğu ve Hz. Ömer'in tasdik ettiği ölçeğin sekiz rıtl olduğunu Haccac'ın mühürlü ölçeğinin de Hz. Ömer'in ölçeği olduğunu, bununda sekiz rıtl olması gerektiğini ifade eder. Irak arazisinden Fars'ların ilk yıllarında mükaseme usulü ile vergi aldıklarını, alınan vergi miktarının miskal ağırlığında 150.000.000. dirheme ulaştığını, İslam gelince Hz. Ömer harac arazisinin alanını ölçtürerek aldığını, O'nun gününde alınan haracın 120.000.000. dirheme ulaştığını kaydeder. Daha sonra ki devirlerde Irak'tan alınan harac miktarlarını Halife Mansur'a gelinceye kadar zikreder. Mansur gelince bu araziye yeniden mükaseme şekline soktuğunu anlatır.

⁵⁶ Ebû Ya'lâ, 175-178 sayfaları dipnotunda para ile ilgili, Allame Takiyyüddin Ahmet el-Makrizi eş-Şafii'nin *النقد القديمة والاسلامية* adlı risalesinden uzunca ve değerli bir bahis nakledilmiştir.

⁵⁷ *Suncnu Ebi Dâvûd*, Buyû, 48, 11, 243.

Harac memurlarının eksik olan harac malını tazmin etme meselesinde görüşünü "العشر فباطل" فاما تضمين العمال لاموال الخراج والعشر فباطل " لايتعلق به فى الشرع حكم لان العامل مؤتمن ليستوفى ما وجب ويؤدى ما حصل فهو كالوكيل الذى اذا ادى الامانة لم يضمن نقصانا ولم يملك زيادة. وضمان الاموال بمقدار معلوم يقتضى الاقتصار عليه فى التملك ما زاد، وغرم ما نقص. وهذا مناف لموضوع (bir yerin haracından daha fazlasını vererek vergisini tekeffül etme)'nin riba olacağını, "القبالة ربا" 58 hadisine dayanarak izah etmeye çalışır. Hz. Ömer'in bazı bölgelere gönderdiği valilere vermiş olduğu direktifleri, öğüt ve nasihatları kaydeder.⁵⁹

XIV. BAB: HÜKÜMLERİ DEĞİŞİK BÖLGELER

a. Müsterek Metnin Özeti

İslam ülkelerinin; Harem, Hicaz ve bunların dışında kalan ülkeler olmak üzere üçe ayrılması. Harem ve Hicaz'ın sınırları, Kur'an-ı Kerim'de geçen isimleri, "ان اول بيت وضع للناس للذى ببكة" 60 ayeti ile "وهو الذى كف ايديهم..." 61 ayeti Rasulullah'ın Mekke'ye zorla mı yoksa anlaşma ile mi girdiği, bu konunun fukaha arasında tartışılması. Altı kişinin dışında Rasulullah'ın eman fermanı.

Harem: Harem, Mekke'yi belli mesafelerden kuşatan bölgedir. Bu bölgenin sınırları ve diğer bölgelerden statü bakımından farklı oluşu. Mekke Hz. İbrahim'in duasıyla mı yoksa sonradan mı muhterem olmuştur? Bu mesele hakkında görüşler.

Harem'e has olan hükümler: a. İhrama girmek, b. Harem ehliyle savaşmamak, c. Avlanmanın haram olması, d. Ağaçlarını

58 İbnu'l-Esir, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis*, IV, 10.

59 Mâverdî'de "كامل" den sonra beş satırlık bir metin olmasına karşılık Ebû Ya'lâ'da yukarıda anahatlarıyla özetlemeye çalıştığımız dört sayfa tutarında bir metin vardır. Fazla bilgi için bkz. s. 184-187.

60 Al-i İmran, 96.

61 Fetih, 24.

kesmenin haram oluşu, e. Gayr-imüslimlerin harem dahiline girmemeleri.

Hicaz Bölgesi: Hicaz bölgesine has hükümler: a. Hiç bir gayr-imüslimin orada yerleşememesi, b. Gayr-imüslimlerin Hicaz bölgesine defnedilememesi, c. Hicaz bölgesinde bulunan Medine'nin de ağaçlarını koparmanın ve avlarının avlanmasının haram oluşu, d. Hicaz topraklarının Rasulullah'ın oraları fethetmesine göre ikiye ayrılması: 1- Rasulullah'ın iki hakla aldığı mallar, 2- Bu malların dışında kendisine miras olarak kalan mallar. Rasulullah'ın hak olarak aldığı malların sekiz kısma ayrılması.

Rasulullah'ın zevcelerinin evleri: Bu evlerin bu gün mescide katılmış olması. Rasulullah'ın binitleri, silahları ve yüzüğü.

Harem ve Hicaz'ın dışında kalan bölgeler: Sevad-ı Irak (Irak toprakları) bu bölgenin topraklarının dörde ayrılması: a. Halkı savaşımsız müslüman olanlar, b. Müslümanların ihya ettiği topraklar, c. Savaşla, zorla alınan topraklar, d. Sulh yoluyla elde edilen topraklar ve bunlara terettüp eden ahkam. Sevad arazinin sınırları, Irak topraklarının sınırları, bunların yüzölçümleri. Irak arazisinin vakıf arazi mi yosa mülk arazi mi olduğu meselelerinde fukahanın görüşleri. Hz. Ömer'in tatbikatı ve alınan verginin sarf yerleri.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s.157-177)

Mâverdî, Harem'i "اما الحرم فمكة وما طاف بها من نصب حرمها" şeklinde tarif ettikten sonra, Mekke ve Bekke isimlerinin iştikakından bahsederken Esmâ'i'nin (v.216/821) hikaye ettiği ve bu isimlerin lugat manalarını gösteren iki şey nakleder. Şiirin birinde "Mekke" nin çıkarmak atmak manasında olduğunu

يا مكة الفاجر مكى مكاً - ولا تمكى مذحجا وعكا

şiiiryle "Bekke"nin de defetmek manasında olduğunu

اذا الشريب اخذته أكه - فخله حتى ييك بكه

beytiyle gösterir. Daha sonra dilcilerin bu isimler üzerindeki görüşlerinden, bunların manalarının bir olup olmadığından, Ümm-ü Hazm, el-Base ve Ümmü'l-Kura'nın da Mekke'nin

isimlerinden olduğundan, Kâbe'nin yapılış sebebinden, ilk yapılışından, Kâbe'nin mübarekliğinden ve emniyetinden, Makam-ı İbrahim'den, Kâbe kelimesinin iştikakından Kureyş'in Kâbe'yi ele geçirmesinden, Rasulullah 25 yaşında iken Kâbe'nin ikinci kez inşa edilmişinden, İbnü'z-Zübeyr'in Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yeniden yapmasından, Haccac'ın bunu yıkıp Kureyş'in yaptığı şekli esas alarak yeniden yaptığından bahseder.

Daha sonra sözü Kâbe'nin örtüsüne getirerek Kâbe örtüsünün tarihi, kumaşının cinsi, kimler tarafından yaptırıldığı hakkında geniş bilgi verir. Yine Kâbe'nin cahiliyye devrindeki öneminden Ka'b b. Lüi (v.h.ö.168/454)'nin bir hutbesinden, bu hutbede bir peygamberin geleceğinden bahsettiğinden, bundan sonra reisliğe Kusay b. Kilab'ın getirildiğinden Daru'n-Nedve'nin ilk yapılışından, Rasulullah'ın hicretinden ve tekrar sekiz sene sonra Mekke'ye geldiğinden uzunca söz eder.

Rasulullah'ın Mekke'yi fethi esnasında Mekke'ye savaşla mı, silah zoruyla mı girdi yoksa anlaşma ile mi girdi? Bu konuda mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını Mekke arazisinin arazi-i öşriyye olduğunu, Mekke evlerinin satış veya icare meselesinde fukahanın ihtilafını, bu meyanda Mücahid (v.103/721)'den rivayet edilen "مكة حرام لا يحل بيع رباها ولا اجور" 62 hadis-i şerifini nakleder. " 63 ayetinin açıklamasını " لانه كان واديا غير ذى زرع فسأل الله تعالى ان يجعل لاهله الامن " واخلص ليكونوا بهما فى رغد من العيش, فاجابه الله تعالى الى ما سأل فجعله حراما " ibareleriyle verir.

Harem'e has olan hükümler: Bunlardan birincisi olan "Harem'e ihramsız girmek helal olmaz" meselesinde Ebû Hanifenin: "Hac veya umre kastetmediği zaman girebilir." dediğini, alimlerin: "Mekke halkının ihramsız girip çıkabilecekleri" hususunda ittifak ettiklerini, ihramsız Mekke'ye girmenin günah olduğunu ancak bunu kaza veya ceza ile

62 el-Maverdî, el-Ahkâmus's-Sultaniyye, s.157-177.

63 Bakara, 126.

ödemenin mümkün olamayacağını beyan eder. İkinci hüküm olan: "Harem ehli ile harem alanında savaşılmaz" meselesinde bazı hukukçuların görüşlerini " فقد ذهب بعض الفقهاء الى تحريم قتالهم مع "بغيمهم ويضيق عليهم حتى يرجعوا عن بغيمهم ويدخلوا في احكام اهل العدل. ibaresiyle, Harem'de hadleri yerine getirme meselesinde Şafîî'nin görüşünü " فذهب الشافعي رحمه الله الى انها تقام فيه على من اتاها " ولا يمنع لحوم من اقامتها سواء اتاها في الحرم او في الحل ثم لجأ الى الحرم. وقال ابوحنيفة ان اتاها في الحرم " وقيمت فيه وان اتاها في الحل ثم لجأ الى الحرم لم يقيم عليه فيه والجنى الى الخروج معه فاذا خرج اقيمت عليه " cümleleriyle belirtir.

Beşinci hüküm olan "Gayrimüslimlerin Harem'e girememeleri" meselesinde, Şafîî'nin "Hiç bir surette giremeyecekleri" görüşünde olduğunu, Ebû Hanife'nin ise "Yerleşmemek şartıyla gayr-imüslimlerin Harem'e girmelerini tecviz ettiğini ve bu konuda " انما المشركون نجس " 64 ayetini nakleder.

Hicaz bölgesi: Bu bölgeye mahsus hükümler, Hicaz'a Hicaz adı verilmesi konusunda İbn-i Kelbi (v.146/763) "dağlarla muhteciz (çevrili) olduğundan Hicaz denilmiştir." dediğini, Ebû Hanife'nin "gayr-imüslimlerin Hicaz'a yerleşmelerini tecviz ettiğini", Medine şehrini diğer şehirler gibi serbest şehir hükmünde kabul ettiğinden Medine şehrinin avlarının avlanmasını, ağaçlarının koparılmasını mubah saydığını, Hicaz arazisinden Rasululah (s.a.s)'e gerek hibe olarak, gerek fey ve ganimet malından hak olarak verilen arazilerin Rasulallah'ın vefatından sonra hukuçuların bu malın hukuki durumunda ihtilafa düştüklerini ve cumhur-i fukahanın "mesalih-i ammeye sarfedilir" görüşünde olduğunu nakleder.

Rasulullah (s.a.s)'e has olan üçüncü, dördüncü ve beşinci sadakalardan Hayber'in sekiz kalesinden payına düşen üç kalelidir. Mâverdî bu kalelerden bahsederken bazılarını bir cümle, bir sıfat veya bir kayıt ilave eder. Hayber'den alınan malın kalan kısmını savaşa katılanlar arasında onsekiz sehme

64 Tevbe, 28.

taksim ederek dağıttığını anlatır. Bütün bu sadakalar anlatıldıktan sonra "فهذه ثمان صدقات حكاها اهل السير ونقلها وجوه رواة" der. Rasulullah (s.a.s)'ın cübbesinden bahsederken müşterek metinden fazla olarak sadece "فقد اختلف الناس" kaydına ve sevad araziden bahsederken "واذ قد انقسمت البلاد على هذه الاقسام فسنشرح حكم ارض السواد" ibaresine yer verir. Sevad arazisinin fethi konusunda, bu arazinin vakıf arazi mi yoksa harac arazi mi olduğu meselesinde, toplanan verginin nerelere harcanacağı hususunda fukahanın ihtilafına genişçe yer verir. Adı geçen araziden alınan harac miktarından Hz. Ömer'in bu araziye Osman b. Huneyf'e ölçtürtüğünü, bu topraklar İranlıların elinde iken mükaseme şeklinde işletildiğini, sonra Kubaz b. Feyruz araziye ölçtürerek harac vergisi koyduğunu, İslam idaresi altında Hz. Ömer zamanında, Emeviler ve Abbasiler zamanında alınan harac miktarlarını rakamlar vererek tarihi seyr içinde mufassalen anlatır. Abbasi halifesi Mansur'un sevad arazisinden haracı kaldırarak mükaseme usulünü getirdiğini, İbn Abbas'a (v.68/687) teklif edilen bir rüşvet hikayesine ve Hz. Ömer'in bir hutbesine yer verir.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.187-209)

Hükümleri değişik bölgeler: Ebû Ya'lâ Mekke ve Kâbe'nin tarihi ile ilgili, yaklaşık yedi sayfa tutan Mâverdî'nin verdiği tarihi malumata hiç temas etmeden müşterek metinde yer alan "Mekke" ve "Bekke" isimlerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiğini belirttikten sonra, doğrudan Mekke'nin fethine geçerek Rasulullah'ın Mekke'ye girişi meselesinde, Mâverdî'nin "Nebi (s.a.s)'in Mekke'ye girmesinde insanlar ihtilaf ettiler." sözüne karşılık Ebû Ya'lâ "وقد اختلفت الرواية عن احمد فى دخول النبى" der. Mekke'nin fethi esnasında Ebû Süfyan (v.31/652)'nin "لاقریش بعد" dediğini, Rasulullah'ın da "الاحمر والاسود آمن" ⁶⁵ buyurduğunu kaydeder. Daha sonra Mekke silah zoruyla mı yoksa sulh yoluyla mı feth edildiği meselesini, buna bağlı olarak Mekke'nin

⁶⁵ Ebû Ya'lâ Muhammed, el-Ahkâmus's-Sultaniyye, s.188.

evlerini satmanın yahut ki ~~vermenin~~ caiz olup olmayacağı hususunda Hanbeli mezhebinden Ahmed b. Hanbel'e dayanan bir çok rivayet ve nakilleri mufassalen takriben üç sahifede zikreder. Aşağıdaki ibare meselenin aslına ışık tutabilir: "قال ابو اسحاق المسئلة على روايتين. وقال ابو بكر الخلال, فى كتاب الاموال "مكة افتتحت بالسيف وأقرهم رسول الله (صلعم) بعد ان فتحها بالسيف فى منازلهم" فمن قال انها "عنة كره اجارة بيوتها. ومن قال صلحا لم يرباجارتها بأسا."

Haram bölge; Harem-i Şerif'in Hz. İbrahim'in duasından önce muhterem olup olmaması meselesinde Hanbeli mezhebinin görüşünü "وهذا ظاهر كلام احمد فى رواية الاثرم وقد سئل عن قول النبي " ما وجهه؟ قال انها كانت (صلعم): "مكة احلت لى ساعة من نهار ولم تحل لاحد قبلى" "فمن قال انها كانت حراما ولم تزل" فقد نص على انها لم تزل حراما.

Harem'e has olan hükümler: Harem dışından ihramsız bir kimsenin Harem'e giremeyeceği hükmünde Hanbeli mezhebinin "İhramsız Harem'e giren günahkar olur ve onu kaza etmesi gerekir." görüşünü ve bu konuda diğer Hanbeli zevatının görüşlerini belirtir. Ehl-i Harem'le muharebe konusunda "لايجل" hadisi-i şerifini⁶⁶ " لا مرئ مسلم يؤمن با الله واليوم الاخران يسفك بها دما kaydeder. Harem'de avlanma mevzuunda "Kökü Harem'de dalları Hill'de olan bir ağacın dalına bir kuş konsa da onu Harem'in dışında ihramsız bir adam öldürse onun tazmini meselesinde İbn Mansur'dan nakledilen iki rivayet vardır." görüşünü, gayr-imüslimlerin Harem'e girmelerinin yasak olmasında İbn Mansur'un "Yahudi ve Hıristiyanın Harem'e girme hakkı yoktur." dediğini, Ahmed b. Hanbel, Ebû Talib'in "فضلت مكة بغير شئ يصلى فيها اى ساعة شاء من ليل او نهار, ولا يقطع الصلاة فيها" dediğini, yine bu konuda "أخرجوا المشركين من جزيرة العرب"⁶⁷ Rasulullah'ın buyurduğunu ve Ceziretü'l'Arab'ın sınırlarını kaydeder.

⁶⁶ M. Ali Nâsîf, *et-Tacu'l-Cami*, 11, 173.

⁶⁷ M. Ali Nâsîf, a.g.e., IV, 403.

Hicaz toprakları: Fey ve ganimet mallarından Rasulullah'a düşen paydan Beni Nadr'ın mallarının Rasulullah'a ait olduğundan ve Ahmed b. Hanbel'e uzanan bazı rivayetlerden bahseder.

Sevad arazi (Irak toprakları): bu arazinin yüzölçümünü belirtirken "وعرضه ثمانين فرسخا الا قريات قد سماها احمد وذكرها ابو عبيد: الحيرة" وبنافيا وارض بنى سلوبا وقرية اخرى كانوا صلحا. ورى ابو بكر باسناده عن عمر انه "اوضحها" açıklamasına yer verir. Sevad arazisinin hukuki statüsünden uzunca bahseder. Bu arazinin savaşla, silah zoruyla fethedildiğini fakat Hz. Ömer'in bunu ganimet ehline dağıtmayıp vakfettiğini "وقد نص احمد على أن" buna bağlı olarak sevad arazisinin mülkiyetinin alınıp satılmayacağını Ahmed b. Hanbel'den nakledilen rivayetler bunu ortaya koyduğunu, nitekim bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in "السواد وقف لا ارى" dediğini, bu mesele ile ilgili mezhep içinde çeşitli görüşlerin mevcut olduğunu, bununla beraber sevad arazisini icareye vermenin caiz olduğunu, Mekke'nin evleriyle sevad arazisi arasında fark olduğunu da "والفرق بينها وبين ارض السواد" - وهو عمر- أذن فى اجارتها وهو انه ضرب الخراج على من انتفع بها وهو اجرة عنها والفتح لمكة - وهو النبى (صلعم) - أذن فى الانتفاع بها من غير اجرة فقال: "مكة مناخ" ibaresiyle açıklar. dört sayfa tutarında ki meselerle ilgili rivayet ve nakillere genişçe yer verir.

XV. BAB: ÖLÜ ARAZİYİ İHYA VE SULAR ÇIKARMA

a. Müşterek Metnin Özeti

Ölü arazinin tanımı, mezheplerin görüşleri, ölü araziye ihyanın şartları ve hukuki durumu. İhya edilen arazinin arazi-i öşriyye olacağı, ihya edilen arazinin harimi, bunun sınırları ve sokakların genişliğinin yedi arşından az olamaması.

Yerden çıkarılan sular: Suların kısımları ve akar suların hukuki durumları:

a. Irmaklar ve kısımları:

- 1- Allah'ın akıttığı büyük sular,
- 2- Allah'ın akıttığı küçük sular ve bunların kısımları,
- 3- İnsanların kazarak çıkardığı sular ve bunlara taalluk eden hukuki hükümler.

b. Kuyular ve kısımları:

- 1- Yolcuların suyundan içmeleri için açılan kuyular,
- 2- Çöllerde ve badiyelerde ihtiyaçları gidermek için açılan kuyular,
- 3- Bir şahsın kendisi için açtığı özel kuyular, bunlara terettüp eden hukuki durumlar. Adı geçen kuyuların kullanılmasında uyulması gereken şartlar.

c. Pınarlar ve kısımları:

- 1- İnsan emeği geçmeden çıkan pınarlar,
- 2- İnsanların kazıp çıkardığı pınar suları,
- 3- Şahsın kendi mülkünde çıkardığı pınarlar ve bunlara terettüp eden hukuki hükümler.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.177-184)

Ölü araziye ihya ve sular çıkarma: Ebû Hanife'nin "لا يجوز لا يس لاحد الا ما طابت به" dediğini, delil olarak da "احياؤه الاباذن الامام" hadis-i şerifini gösterdiğini ve bu konuda fukahanın görüşlerini nakleder. Ölü araziye ihyanın şartlarını, ihya edilen arazinin satılıp satılamayacağı meselesini, bu arazinin arazi-i öşriyye mi arazi-i haraciye mi olacağı hususunu, Dicle ve Fırat ile sulanan arazilerin hukuki durumlarını ve adı geçen suların ve su yollarının İslam'dan önce ki ve sonra ki hallerinin tarihini açıklar.

Ziraat edilen veya ihya edilen arazinin harimi (çevresinden faydalanılan alan)'nin sınırlarını değişik görüşlere göre beyan eder.

Yerden çıkarılan sular: Bu bahiste arazilerin sulama düzenlemesi ile ilgili Ubade b. Samit (v.34/654)'in rivayet ettiği "ان النبي (صلعم) قضى في شرب النخل من السيل ان للاعلى ان يشرب قبل الاسفل" hadis-i şerifi⁶⁸ " ثم يرسل الماء الى الاسفل الذى يليه كذلك حتى ينقضى الارضون ile ölü arazide kazılarak çıkarılan suyun hariminin, sınırlarının tayini hususunda fakihlerin görüşlerini nakleder.

Kuyu suları: Bu konuda açılan kuyunun harimi hakkında hukukçuların görüşlerini ve badiyede, çölde kazılan bir kuyunun suyunun fazlasını satmanın caiz olup olmayacağı meselesini bununla ilgili Ebû Hureyre'den rivayet edilen "من منع فضل الماء ليمنع" hadis-i şerifini zikreder.⁶⁹ "به فضل الكلاء منعه الله فضل رحمته يوم القيامة

c: Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.209-222)

Öle araziyi ihya ve sular çıkarma: Ebû Ya'lâ ölü araziyi ihya etmeyi tarif ettikten sonra bunun sınırlarını, ihya şeklini, araziyi ihya etmede uyulması gereken şartları ve ihya edilen arazinin satılıp satılamayacağını Hanbeli fakihlerinin görüşlerine dayanarak açıklar. İhya olunan arazinin harimi ve vasıfları hakkında Hanbeli mezhebine göre bilgi verir.

Sokakların genişliği meselesinde de İbn Abbas'dan rivayet edilen "اذا اختلفتم فى الطريق فاجعلواها سبعة ازرع"⁷⁰ hadisini ve mesele ile ilgili bazı rivayetler nakleder.

Yerden çıkarılan sular: Sular hakkında insanların kendilerinin kazarak çıkardıkları sular meselesinde diğer mezheplere pek de ters düşmeyen fakat Ahmed b. Hanbel'e dayanan rivayetlere ve ölü arazilerde kazılarak çıkarılan nehirlerin harimi ile ilgili meselelere temas eder.

Kuyular: Ahmed b. Hanbel'e göre çölde, badiyede kuyunun mülkiyetinin ilk kazana ait olacağını "اذا لم يكن" فقال احمد:

⁶⁸ Sunenu İbni Mâce, Ruhûn,20,11,829; Ahmed ibn Hanbel, Musned, V, 327.

⁶⁹ Sunenu İbni Mâce, Ruhûn, 19,11,829; Ahmed ibn Hanbel, Musned, 11, 463.

⁷⁰ Sunenu İbni Mâce, Ahkâm,16,11,784.

"ملكا لاحد فلكل انسان ما سبق اليه" sözüyle ifade ettiğini ve kuyunun hariminin ona göre 24 zıra' olduğunu ve bu mesele ile ilgili çeşitli rivayetleri nakleder. Yine Meymuni (v.153/781)'nin rivayetinde Şa'bi (v.104/726)'den nakledilen "bahçeleri birbirine bitişik olan iki adamın bahçelerine kazdıkları kuyudan ötürü mahkemelik olduklarını" nakleder.

Pınarlar: Burada pınarların çevreleri ile ilgili Ebû Hureyre'den "حريم عين السائحة ثلاثمائة زراع وحريم الزرع ستمائة زراع" ⁷¹ hadis-i şerifini nakleder.

XVI.BAB: KORULUK OTLAKLAR VE İRTİFAK HAKLARI

a. Müşterek Metnin Özeti

Koruluk ve meraların mahiyeti, meşruiyetinin şartları, Rasulullah'ın koruluk olarak ayırdığı araziler, Rasulullah'dan sonra imamların ihdas ettiği koruluk araziler. Umumi koruluklar, hususi koruluklar, halkın bunlardan faydalanmaları, zengin, fakir ve zimmilerin durumu.

İrtifak hakları: İrtifakın mahiyeti ve kısımları:

- Ovalarda ve sahalarda ki irtifaklar,
- Evlerin ve mülklerin etrafındaki irtifak hakları,
- Cadde ve yol kenarlarına mahsus irtifak hakları,

Camilerden faydalanma: Alimlerin ve fakihlerin cami ve mescidlerde oturup ders ve fetva vermelerinin hükmü ve sultandan izin gerekip gerekmediği.

b. Mâverdî'deki Farkların Özeti (s.185-190)

Koruluk otlaklar ve irtifak hakları: Bir araziye koruluk olarak ayırmanın Rasulullah'dan sonra imamlar için de caiz olduğu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de koruluk yerler ayırdığını ve bu korulukları kullanmak için kölelerini görevlendirdiklerini zikreder. İslam'daki koruluk statüsünün cahiliye devrindekine benzemediğini, devr-i cahiliyede bu işi zenginlerin yapıp fakir fukaraya hiç hak tanımadıklarını Küleyb

⁷¹ Sunenu İbni Mâce, Ruhûn,23,11,831.

"منه؟ اذا لم يجد حاجته عند غيره. فقال: ومن لم يسلم من هذا؟ البيع على الطريق مكروه
ibareleriyle, camilerde fetva vermek isteyen alim hakkında da
Ahmed b. Hanbel'den nakledilene de "وقد قال احمد في رواية صالح:"
ينبغي للرجل اذا حمل نفسه على الفتيا ام يكون عالما بوجوه القرآن عالما بالا سانيد
السنة بالصحة عالما بالسنن

XVII. BAB: ARAZİNİN MÜLKİYETİNİ VEYA MENFAATINI ŞAHSA VERME

a. Müşterek Metnin Özeti

Ikta'ın tarifi ve kısımları:

a. Ölü araziler, bunların kısımları, temlik usulleri ve şartları

b. İşlenmiş arazilerin kısımları, maliki bilinen veya maliki bilinmeyen araziler. Maliki bilinmeyen arazinin kendi arasında kısımlara ayrılması:

1. Fetholunan ülkelerden imamın hazine için ayırdığı yerler.

ii. Harac araziler.

iii. Varisi olmadığından hazineye intikal eden mallar ve bunlara terettüp eden ahkam.

Menfaatin şahsa temliki: Öşür araziler, harac araziler. Harac arazisinin temlik edilmesi istenen şahsa göre durumu:

1. Ehl-i sadakadan olması,

ii. Mesalih ehlinden olması,

iii. Fey ve ganimet ehlinden olması ve bunlara bağlı hükümler.

Zaman bakımından temlik edilen arazinin durumu:

1- Muayyen bir zamana kadar temlik,

2- Ömür boyunca kendisine ve vereselerine temlik,

3- Ömür boyu sadece şahsın kendisine temlik ve bunlara taalluk eden ahkam.

Madenleri temlik: Madenlerin kısımları, zahiri madenler ve batini madenler. Bunların özel şahsa verilmesi veya verilmemesi bakımından hukuki durumları.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.190-198)

Arazinin mülkiyetini veya menfaatini şahsa verme: Konuya "واقطاع السلطان مختص بما جاز فيه تصرفه ونفذت فيه اوامره, ولا يصح" olarak başlar. Eskiden beri ölü olan arazi ile sonradan ölü hale gelen arazilerin sahiplerinin bilinip bilinmemesi bakımından zamanla mukayyed olup olmaması ve bu konuda mezhep imamlarının görüşlerini belirtir. Hureym b. Evs'in "Hire fetholunduğu zaman Nüfeyle'nin kızının kendisine verilmesi" kıssasında "و قد حالت عن عهده فقيل له ويحك" olarak başlar. "لقد ارضعتها كان اهلها يدفعون اليك ضعف ما سألت بها فقال ما كنت اظن ان عددا يكون اكثر من الف" ibaresini farklı olarak ve sahibi ölüp varisi olmayan kimsenin malının hazineye intikal meselesinde Ebû Hanife ve İmam Şafiî'nin görüşlerini ve ikta' ile beyan arasındaki fark meyanında "والاثمان اذا صارت ناضة لها حكم يخالف في العطايا حكم" olarak başlar. "الاصول الثابتة فافتراقا وان كان الفرق بينهما ضعيفا" kaydını ilave eder.

Harac menfaatini bir ferde ikta' meselesinde sene içinde haraca hak kazanılmadan yapılan ikta'ın caiz olup olmamasında iki görüşün olduğunu beyan eder.

Madenlerin ikta': Zahiri madenlerin ikta' meselesinde Sabit b. Said'in rivayet ettiği bir hadis-i şerif ile yeraltı madenlerinin ikta' meselesinde Kesir b. Abdillâh (v.70/690)'ın rivayet ettiği bir hadis-i şerifi, Ebû Ubeyde'nin görüşünü ve Şemmah'ın bir beytini kaydeder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.227-236)

Arazinin mülkiyetini veya menfaatini şahsa temlik: Ebû Ya'lâ konuyu Ahmed b. Hanbel'in "Sahabeden başkasının ikta' hakkında tavakkuf ettiğini" kaydederek başlar. İşlenen toprakların ikta' meselesinde "Sevad arazisini Hz. Ömer'in kimsenin mülkiyetine sokmadığını, öyle olsaydı Hz. Osman (v.35/656) onu ikta' etmezdi" görüşünü ve yine sevad arazisinin

vakıf bir arazi olduğunu, onu Hz. Ömer'in vakfettiğini, vakfolmasaydı fatihler arasında taksim edilmesi gerektiğini nakleder.

XVIII. BAB: DİVANLAR TESİSİ VE HÜKÜMLERİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Divan tesisinin gayesi, divan kelimesinin menşei ve tarihçesi. İslam'da ilk divanı kuran, Hz. Ömer devrinde nüfus sayımı, halkın Rasulullah (s.a.s)'a yakınlığına göre divanlara yazılması, tutulan bu divanlara göre malların taksimi. Hz. Ömer devrinde beytü'l-maldan ailenin her ferdine pay verilmesi.

Devlet teşkilatında bulunan divanlar:

a. Ordu divanı:

1- Askerliğe kayıt işleri, askere alınacaklarda aranacak vasıflar.

2- Divana yazılış tertibi, Arab olanların kendi aralarında, olmayanların da kendi aralarında tertip edilmeleri.

3- Askere verilecek maaş, piyade olanlar, atlı olanlar. Maaşın verileceği zaman, askerlikten ayrılma, ayırma ve bunların hukuki durumları.

b. Devlet gelirlerine bakan divan: Mali işlere bakan divanın kısımları:

1- Yapılacak işlerin sınırlanması,

2- Bölgelerin özellikleri,

3- Vergilerin çeşitleri,

4- Bölge halkının vergiye tabi olma durumları,

5- Maden çıkan bölgeler, maden çeşitleri ve alınacak vergiler,

6- Sınır bölgeleri ve vergi bakımından hukuki durumu.

c. Memurları tayin ve azil divanı:

1- Memur tayin etme yetkisi bulunan kişiler,

2- Memur olabilecek kimselerde bulunması gereken vasıflar,

3- Memurun yapacağı işin belirlenmesi,

4- Zaman tayini,

5- Memurun yapacağı işe göre tayin muamelesi ve bunun geçerlilik kazanması.

d. Devlet hizmetlerini yürütme divanı: Devlet hazinesine giren ve çıkan mallar ve bu malların çeşitleri.

1- Fey malları,

2- Ganimet malları,

3- Sadakalar ve bunların sarfedileceği yerler, divan katiplerinin görev ve sorumlulukları.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.190-198)

Divanlar tesisi ve hükümleri: "Divan"a divan adının verilmesinde iki vecih vardır." dedikten sonra birinci vecih "احدها ان كسرى اطلع ذات يوم على كتاب ديوانه فرآهم يحسبون مع انفسهم فقال: "ديوانه" اى مجانين فسمي موضعهم بهذا الاسم ثم حذف الهاء عند كثرة الاستعمال تخفيفا "للإسم فقليل ديوان" ifadesiyle anlatır.

Hz. Ömer'in ilk defa divanı kurmasının sebeplerini uzunca anlatır. Vergileri toplama divanları Şam'da ve Irak'ta, İslam'ın zuhurundan önce ne iseler ondan sonra da öyle devam ettiklerini, Şam divanının Rumca, Irak divanının Farsça olduğunu, Şam divanının Abdülmelik b. Mervan zamanında, Irak divanının Haccac zamanında Rumcadan ve Farsçadan Arapçaya nakledildiğini ve bunlarla ilgili kıssaları anlatır.

Devlet teşkilatında bulunan divanlar: Ordu divanının tesbitinde Arapların "şa'b, kabile, imare, batın, fahz ve fasîle" olmak üzere altı tabaka olduğu ve bunlarla ilgili açıklamalarda bulunur. Ordunun erzakının taksiminde mezheplerin görüşlerini açıklar. Öşür mallarının bir beldeye başka bir beldeye naklinin

haram olduğunu ve "شر الناس العشارون الحشارون"⁷² hadis-i şerifini kaydeder.

Devlet memurlarını tayin ve azil divanı: Memurun yapacağı işin belirlenmemesi halinde memurun ecr-i misil alıp almayacağı hususunda fukahanın görüşlerini açıklar.

Devlet hizmetlerini yürütme divanı: Açık malların zekatının toplanması ve sarfedileceği yerler konusunda Ebû Hanife ve Şafî'nin görüşlerini kaydeder. Divan katiplerinin, hazine memurlarının ve zekat amillerinin imza ve yazılarının geçerli olup olmaması meselesinde Ebû Hanife ve Şafî'nin görüşlerini beyan eder.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.236-257)

Bu bölümde aşağıdaki meselelerde müşterek metinden farklı olarak açıklamalarda bulunur.

1- Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halka beytü'l-Malden verdiği mallarda eşitlik esasına uyup uymadıklarını tartışır.

2- Askere alınacaklarda aranılan vasıfları Ahmed b. Hanbel'e göre anlatır.

3- Askere erzak ve hediye dağıtımında Ahmed b. Hanbel'in görüşünü belirtir.

4- Öşür mallarının bir beldeden başka bir beldeye nakli meselesinde "لا يدخل الجنة صاحب مكس"⁷³ hadisini kaydeder.

5- Ganimet malında imamın ichtihadı meselesinde, açık malların zekatında ve şahidin yazısının tesbitinde Ahmed b. Hanbel'in görüşünü belirtir.

XIX. BAB: SUÇLAR VE HÜKÜMLERİ

a. Müşterek Metnin Özeti

Suçların tarifi, suçla itham ve genel muhakeme usulü. Suçluyu araştırma ve suçları tesbit etme. İcra organlarına verilen yetkiler.

⁷² Ahmed ibn Hanbel, *Musned*, IV, 22, 218.

⁷³ Ahmed ibn Hanbel, a.g.e., IV, 143.

Cezalar ve infaz şekilleri: İslam hukukunda tatbik edilen cezaların kısımları:

- a. Tazir cezaları,
- b. Hadler
 1. Hukukullah'a taalluk eden hadler,
 11. Kul haklarına taalluk eden hadler.

Zina cezası:

- a. Bekarlar için tatbik edilen ceza,
- b. Evliler için tatbik edilen ceza.

Hırsızlık ve cezası: Çalınan malda aranan nisab, bu konuda fukahanın görüşleri, çalınan malın muhraz olması şartı, ihrazın şekilleri ve kendilerine hırsızlık cezası tatbik edilmeyen kişiler.

İçki içmek ve cezası: İçki içene tatbik edilen had cezası, sarhoşluğun ölçüsü, bu meselelerde fukahanın değişik görüşleri.

Zina iftirası ve lanetleşme cezaları: Zina iftirası suçuna tatbik edilen ceza, hadd-ikazf'in miktarı, iftira edende bulunması gereken şartlar, iftira olunanda bulunması gereken şartlar, lanetleşmenin şekli ve terettüp eden ahkam.

Cinayet suçlarında kısas ve diyet cezaları: Şahıs aleyhine işlenen suçların cezaları, bu suçların çeşitleri:

- a. Kasten adam öldürme,
- b. Hataen adam öldürme,
- c. Hataya benzer kasıtle adam öldürme.

Yukarıda zikredilen suçlara tatbik edilecek kısas ve diyet cezaları ve bunların miktarları.

Şahıslara karşı işlenen müessir fiil ve cezaları:

- a. Organların kısas ve diyetleri ve organa göre verilmesi gereken diyet miktarları,
- b. Yaralama ve çeşitleri, bunlara tatbik edilecek diyet ve cezalar,

c. Diğer suçlar ve tazir cezaları, tazir cezalarının hikmet-i teşriyyesi, tazir cezalarının had cezalarından ayrılan yönleri, tazir cezalarının çeşitleri.

b. Mâverdi'deki Farkların Özeti (s.219-239)

Suçlar ve hükümleri: Muhakeme esnasında "hâkim hernekadar insan hakları ile ilgili davalarda yemin teklif edemezse de Allah'a (c.c) aid haklarda hasım yemin teklif ettiği zaman hâkim karşı tarafa yemin teklifinde bulunabilir." kaydını ilave eder.

Cezalar ve infaz şekilleri: Bu fasılda hadlerin hikmet-i teşriyyesinden bahseder ve "وما ارسلناك الا رحمة للعالمين" ⁷⁴ ayetini zikreder. Feraizin terki bahsinde namazı, orucu, zekatı ve haccı kasten veya bu ibadetlerin faziletine inandığı halde istiskalen terkedenlerin hukuki durumlarını, fukaha arasında cereyan eden uzunca tartışmaları verir.

Zina cezası: Zina haddini çok değişik şekilde ele alır. Sürgün cezası ile ilgili olarak "خذوا عني قد جعل الله لهن سبيلا البكر" ⁷⁵ hadis-i şerifini, "بالبكر جلد مائة وتغريب عام والثيب بالثيب جلد مائة والرجم" ⁷⁶ haberini, "رجم النبي (صلعم) ما عزا ولم يجده" ⁷⁶ haberini, "وقد رجم رسول الله" ⁷⁷ rivayetini, hayvanata tecavüz edenler hakkında "hayvanı ve hayvanla temasta bulunanı öldürünüz!" ⁷⁷ hadis-i şerifini, recim cezasında hâkimin hazır bulunması meselesinde "Ey Üveys; bu kadın hakkında araştırma yap, suçunu itiraf ederse taşlat." ⁷⁸ hadis-i şerifini, şüpheyle had cezasının düşeceği meselesinde "ادروا الحدود بالشبهات" ⁷⁸ hadis-i şerifini ve tevbe ederse haddin düşüp düşmeyeceği meselesinde

⁷⁴ Enbiya, 107.

⁷⁵ Sunenu Ebi Dâvûd, Hudud, 25,11,455.

⁷⁶ Sunenu Ebi Dâvûd, Hudud, 11,456.

⁷⁷ Sunenu İbni Mâce, Hudud, 10,11,854; Sunenu't-Tirmizi, Hudud, 10, IV, 43.

⁷⁸ Sunenu İbni Mâce, Hudûd 2,IV,33-34; Sunenu İbni Mâce, Hudûd 5,11,850.

"ثم ان ربك للذين علوا السوء" 79 ayeti kerimesini, suçluya şefaathetmenin caiz olup olmaması meselesinde "من يشفع شفاعه حسنة" 80 ayeti kerimesini zikreder.

Hırsızlık ve cezası: Bu bahisde çalınan malın nisab miktarında, elin kesilmesini gerektiren malın tayininde ve malın muhrez (koruma altında) olmasında mezheb imamlarının görüşlerini, hırsızlık suçunda mal sahibi affetse de hırsızlık cezasının düşmeyeceği hakkında varid olan "لا عفى الله عنى ان عفوت" 81 hadis-i şerifini, Hz Muaviye (v.60/680)'ye bazı hırsızların getirildiğini, Hz. Muaviye'nin bunların ellerini kestirdiğini fakat bunlardan birinin bir şiiirinden dolayı elinin kesilmediğini ve bunun İslam'da terkedilen ilk had cezası olduğunu kaydeder.

İçki içme ve cezası: Ebû Hanife'nin (r.a.) "Hamr içene sarhoş olmasa da had cezası tatbik edilir, fakat nebiz içen sarhoş olmadıkça had tatbik edilmez." dediğini, hadd-i şürib-i Hamr'in keyfiyetini, Hz. Ömer'in (r.a) bu konuda ashab ile istişaresini, Hz. Ali'nin (r.a) bu mevzudaki sözlerini, daha sonra ki dönemlerde kendi tatbikatını ve müskirin tarifi hakkında imamların görüşlerini nakleder.

Zina iftirası ve lanetleşme cezaları: "Hadd-i kazf'in seksen deynekten iberet olduğu" meselesinde "ورد النص بها وانعقد الاجماع" ibaresini, zina iftirasında bulunan adamda aranan şartlarda Ebû Hanife'nin görüşünü "وقال ابو حنيفة" zina iftirası "تقبل شهادته ان تاب قبل الحد ولا تقبل شهادته ان تاب بعد الحد" yapılan lafızların sarih, mecaz veya kinaye ile olmasında fukahanın fikirlerini ve "li'an" meselesinde ayrılmanın nasıl olacağı hususunda hukukçuların görüşlerini nakleder.

Cinayet suçlarında kısas ve diyet cezaları: Kasten adam öldürmede hangi fiillerin kastın şümulüne gireceği, hangilerinin

79 Nahl, 85.

80 Nisa, 85.

81 Sunenu'n-Nesâi, Sarık 4, VIII, 68-69.

girmeyeceği, kısas ve diyette maktulün varislerinin hak ve selahiyetleri ve Harun er-Reşid devrinde Ebû Yusufun bir mahkemesinin safahatını ve kısası düşürdüğünü nakleder. Yahudi ve Hristiyanların diyette mezhep imamlarının görüşlerine yer verir.

Tazir cezaları: Bu bahiste tazir cezalarının had cezalarına uymayan yönleri belirtilirken

1- Tazir cezalarında suçlunun ictimai mevkiinin nazarı itibare alınmasında

2- Suçlara göre darbların miktarında

3- Kul hakkına taalluk etmeyen suçlarda sultanın yada veliyyül emrin affetme yetkisi olup olmadığı meselesinde, mezhep imamlarının görüşlerini,

4- Haddin tatbiki sonucu telef olan şahıslarla, tazirin tatbiki sonucu telef olanın arasında fark olduğunu,

5- Darb ile tazir cezası verildiği zaman keyfiyetinin nasıl olacağını ve bu meseleleri genişçe anlatır.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.257-284)

Suçlar ve hükümleri: Suçların ortaya çıkarılmasında güvenlik kuvvetlerine verilen yetkiler meyanında suçlunun hapsedilmesi meselesinde "Rasulullah (s.a.s)'ın töhmet altında bulunan maznunu hapsettiğini" ve "ويدرأوا عنها العذاب"⁸² ayetini zikreder.

Cezalar ve infaz şekilleri: Bu bahiste namaz, oruç, zekat gibi ibadetleri terkedenlere tatbik edilmesi gereken cezalar meselesinde Hanbeli mezhebindeki rivayet ve nakillere uzunca yer verir.

Zina cezası: Hayvanata tecavüz meselesinde Ahmed b. Hanbel'in "لاحد وفيه التعزير" dediğini ve "Zina ettiğini dört defa ikrar eden bir adama had cezası tatbik edilmeden önce tevbe ettiği takdirde tevbesinin kabul olunacağı" görüşünü ve buna bağlı bazı meseleleri zikreder.

Hırsızlık ve cezası: Bu bahiste Mâverdî'den farklı olarak "Altından veya gümüşten yapılmış bir kabı çalarsa onu kullanmak şer'an mahzurlu da olsa hırsızın eli kesilir" der. "Çalgı aletlerini çalarsa elinin kesilmeyeceğini" söyler.

İçki içme ve cezası: "İçki içene tayin edilen miktardan fazla had cezası vurulsa da adam ölse, Hanbeli mezhebinden bir rivayete göre diyetinin tamamının ödenmesinin gerektiğini ve "Tedavi için içki içse, içene had lazım geleceğini" kaydeder. Had vurulması gereken sarhoşun sarhoşluk derecesini Hanbeli mezhebine göre tayin eder.

Zina iftirası ve lanetleşme cezaları: Hanbeli fakihlerinden Herka'nın "Köle, müşrik, on yaşından küçük olan müslim ve dokuz yaşından küçük olan müslimeye zina iftirasında bulunan kimseye had tatbik edilmeyip terbiye edilmesi gerekir." dediğini nakleder. Kendisiyle zina iftirası yapılan bazı kelime ve cümleleri, ölü birisine iftirada bulunulduğu zaman varislerinin had talebinde bulunabileceklerini ve lianla ilgili değişik bir kaç meseleye yer verir.

Cinayet suçlarında kısas ve diyet cezaları: Sırf hataen adam öldürme mevzuunda katilin akilesine terettüp eden yükümlülüğün Hanbeli mezhebindeki yerini belirtir. Hür bir müslümanın diyeti ile Yahudi ve Hristiyan kişilerin diyetlerinin miktarlarını değişik tarzda ele alır

Hataya benzer kasıt: Bu mesele de:

- 1- Artırılan diyet miktarını,
- 2- Maktülün varislerinin bir kısmının diyet, bir kısmının kısas istemeleri halinde meselenin nasıl çözüleceğini,
- 3- Baş yaralamasında haşime halinde kısas veya diyetin ahkâmını Hanbeli mezhebine göre belirtir.

Tazir cezaları: Tazir bahsinde suçlunun cezalandırılmasında ictimai durumunun nazarı itibare alınarak cezalandırılması gerektiği hükmünde Ahmed b. Hanbel'in görüşünü belirttiikten sonra tazir meselelerine Mâverdî'nin ibarelerine uymayan değişik ibarelerle ve çok teferruata girerek Ahmed b. Hanbel'e dayanan nakillere genişçe yer verir.

XX.BAB: BELEDİYE İŞLERİ, İYİLİĞİ EMR VE KÖTÜLÜKLERDEN SAKINDIRMA

a. Müşterek Metnin Özeti

Hisbe'nin tarifi, resmi muhtesib ile fahri muhtesib arasında ki farklar, muhtesib olmanın şartları. Hisbe'nin mahkeme hükümleriyle mezalim mahkemeleri arasında bir vasıta oluşu. Hisbe ile mahkeme arasında ki farklar, hisbenin mahkeme hükümlerinden iki yönden eksik iki yönden fazla oluşu. Hisbe ile mezalim mahkemeleri arasında bir takım benzerlik ve ayrılığın olması.

Emrün bi'l-ma'ruf ve nehyün ani'l-münker: İyilikle emretmenin kısımları:

- 1- Hukukullahı taalluk edenler,
- 2- Kul haklarına taalluk edenler,
- 3- İkisinde müşterek olanlar.

Kötülüklerden yasaklama ve kısımları:

- 1- Hukukullahı taalluk edenler,
- 2- İnsan haklarına taalluk edenler,
- 3- İkisinde müşterek olanlar.

Hukukullahdan nehyin kısımları:

- 1- İbadetlerle ilgili olanlar,
- 2- Mahzuratla ilgili olanlar,
- 3- Muamelatla ilgili olanlar,

Sırf insan haklarından doğan yasaklar: Komşu hakları ve bazı irtifak hakları, emlak ve arazinin yan yana bulunmasından doğan haklar ve yükümlülükler.

Hisbe valilerinin çarşı ve pazarda erbabı ticaret ve sanat hakkında riayet etmesi gereken hususlar:

- 1- İşlerinde kusur edip etmeme bakımından,
- 2- Emanet ve hiyanet yönünden,
- 3- İşlerin iyi veya kötü yapılması bakımından.

Mahzurat bahsinde "دع مايريك الى مالايريك" ⁸⁴ hadis-i şerifini İbrahim en-Nehai (v.96/714)'nin Hz. Ömer (r.a)'den hikaye ettiği bir vakayı ve Ebû'l-Ezher (v.325/937)'in bir kadınla konuşan bir erkeği gördüğünde ona söylediklerini ve bu vaka ile ilgili Ebû Nüvas (v.199/814)'ın bir şiirini zikreder. Araştırma yapmadan inkar etmenin doğru olamayacağı meselesinde Hz. Ömer (r.a)'ın , karısı koltuğunda olduğu halde tavaf eden bir erkeğin halinden sorduğunu, onunda şiirle Hz. Ömer (r.a)'a cevap verdiğini zikreder.

Açıktan içki içenin içkisinin dökülüp dökülemeyeceği ve açıktan çalgı çalanın çalgı aletinin kırılıp kırılmayacağı meselelerinde fukahanın ihtilafını nakleder.

Nebizi mübah görenin onu satmasının da mübah olacağını, bu konuda mezheplerin görüşlerini beyan eder. Muamelatta hileli alışverişte "ليس منا من غش" ⁸⁵ hadis-i şerifini, ölçü ve tartıların karışmaması için idarecilerin bunları tesbit etmelerinin ve belli bir divanda kaydetmelerinin gerektiğini söyler.

Evlerde komşularını rahatsız edecek gürültü yapan tezgah ve aletlerin kurulmasını, işveren işçinin hakkını tam vermediğinde bu gibi meselelerde muhtesibin fonksiyonunu gösterir. Ülkede hâkimlerin davalara gereği gibi bakmadıklarında muhtesibin kadınlara -yetkisi kadınlardan daha az olmasına rağmen- müdahale etmelerinin caiz olup olmadığını belirtir. Şehir ve kasabalarda bina, sokak ve caddelerin düzenlenmesinde muhtesib örf ve adete göre ictihadını kullanarak işleri düzeltmesinin gerektiğini, mücahidlerin dışında saçların siyaha boyanmasına mani olacağını kaydeder.

En sonunda da hisbenin dini işlerin esaslarından olduğunu, daha önce bu işi halifelerin ve imamların bizzat yürüttüklerini, sonraları sultanların bu işten vazgeçip bu göreve adamlar tayin ettiklerini, bunlarında rüşvet ve sui istimalle insanlara büyük zararlarının olduğunu ve bu kitapta fukahanın temas etmediği meselelere yer verdiğini beyan eder.

⁸⁴ Suncnu't-Tirmizi, Kıyama 60, IV,668.

⁸⁵ M. Ali Nâsîf, et-Tacu'l-Cami'u li'l-Usûl, 11,196.

c. Ebû Ya'lâ'daki Farkların Özeti (s.284-308)

Emrun bi'l-Maruf: Bu bahisde Ahmed b. Hanbel'e göre:

1- Cuma namazı kılınmayan yerde muhtesibin cuma namazının kılınmasını emr etmesinin caiz olduğunu,

2- Ahmed b. Hanbel'in "Her birr ve facirin arkasında Cuma namazının kılınabileceğini ve insanları kendi mezhebinize zorlamayınız." dediğini,

3- Mescidlerde imar yoluyla yapılacak herhangi bir değişiklikte "Cami cemaatinin çoğunluğunun görüşlerinin geçerli olacağını",

4- Ahmed b. Hanbel'in "Emirin izni olmadan düşmanla savaşmayınız" dediğini nakleder.

Nehyun ani'l-Münker: Ahmed b. Hanbel'in:

1- Tabib-i fasıkın kadın hastayı tedavi etmesinin caiz olduğunu,

2- Açıktan içki içen müslümanın da zimminin de içkisinin döküleceğini

3- Ruh sahibi varlıkların şeklindeki oyuncaklarla çocukların oynamalarının caiz olmayacağını,

4- "Dazi denen sıvının meşrubat olarak satılması caiz olmaz." dediğini kaydeder.

Gizli yapılan münkerat: Kapalı yapılan ve bilinen kötülüklerde Ahmed b. Hanbel'in iki görüşü olduğunu, birine göre muhtesibin müdahalede bulunacağını, bir görüşe göre de müdahalede bulunmayacağını ve diğer bir rivayette de "Komşunun evinde yapılan münkerata bitişik komşuların seyirci kalamayacaklarını" kaydeder.

Mübah ve mahzurlu olmasında ihtilaf olunanlar: Bu tip münkerat daha büyük kötülükler vesile olurlarsa men edileceğini söyler. Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen nakillere dayanarak mut'a nikahı hakkında açıklamalarda bulunur. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre mağşuş, hileli paraları alıp satmanın caiz olmadığını, paranın ancak sultanın izni ile basılabileceğini söyler.

Sırf insan hakları: Birbirine komşu bina ve arazilerde ve bunların ayrıldığı sınırlarda biten ağaçların hukuki durumlarını Hanbeli mezhebine göre genişçe anlatır. Bu arada Asr-ı Saadetteki şu vakayı " وروى ابو حفص ايضا باسناده عن محمد بن على " كان لسمرة بن جندب نخل فى حائط رجل من الانصار وكان يدخل عليه واهله: قال فيؤذيه فشكا ذلك الا نصارى الى رسول الله (صلعم) فقال له بعه فابى قال فاقلعه فابى " 86 " اذهب فاقلع نخله قال هبه ولك مثلها فى الجنة فابى فقال رسول الله (صلعم) nakleder. Evinde ses ve gürültü yapan alet ve makinalar çalıştırarak komşusunu rahatsız edenler hakkında genişçe bilgi verir.

Çeşitli meslek sahiplerinin hukuki durumları: Tabib ve baytar, tedavi etmeye çalıştığı insan veya hayvanı telef ederse tazmin edip etmeyeceği meselesinde Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet ve Rasulullah (s.a.s)'dan " من تطيب ولم يعلم منه طب قبل ذلك فهو " 87 " من تطيب " 87 hadis-i şerifini nakleder.

Allah ve kul arasında müşterek olan haklar: Komşunun evinden yüksek ev yapan kişinin komşusunu rahatsız etmemek için sütre kullanması gerektiğini, köleler hakkında da "Efendilerin, köleleri güçlerinin yetmeyeceği işlerde çalıştırmalarının caiz olmadığını, yollarda bina yapanlara muhtesibin müsaade etmemesi lazım geldiğini kaydeder. Müsait olmayan yere defnedilen ölünün çıkarılıp elverişli yere defnedilmesinin caiz olacağını, saldırmıyorsa hayvanların burulmalarının ve insanların saçlarını siyaha boyatmalarının caiz olmadığını beyan eder. Deli ve sarahlara muska yapmanın Ahmed b. Hanbel'e göre hoş olmadığını ve sorulduğunda " ما " dediğini nakleder.

86 Sunenu Ebi Dâvûd, Akdiye 31,11,283.

87 Sunenu Ebi Dâvûd, Diyat 23,11,501; Sunenu İbni Mâce, Tıbb 16, 11, 1148.

SONUÇ

Karşılaştırma yapılırken dikkat çeken bir kaç noktanın belirtilmesinde fayda mülâhaza edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir.

a. Karşılaştırılması yapılan bu iki eserin "telif tarihlerinin bilinmediği" önsözde kaydedilmişti. Şu kadar varki, bize Mâverdî'nin eserinin Ebû Ya'lâ'ninkinden daha önce yazıldığı kanaatim veren sebepler vardır.

1- İki müellif aynı asırda yaşamış olsalar da dünyaya geliş ve vefat tarihleri bakımından arada fark vardır. Mâverdî h. 364'de, Ebû Ya'lâ ise h. 380'de doğmuşlardır. Doğum tarihleri arasında 16, vefat tarihleri arasında ise 8 senelik bir zaman farkı mevcuttur. Mâverdî'nin vefat tarihi h. 450, Ebû Ya'lâ'nın ki ise h. 458'dir. Buna göre Ebû Ya'lâ Mâverdî'den sekiz sene sonra vefat etmiştir. Bu itibarla Ebû Ya'lâ, Mâverdî'nin vefatından sonra onun eserinden faydalanarak kendi eserini yazmış olması düşünülebilir.

2- Müelliflerimiz zamanın devlet ricaliyle yakın münasebetler kurmuşlardır. Fakat Mâverdî bu ilişkide daha ileri giderek devletin iç yapısını yakinen müşahede etmiş, oldukça önemli diplomatik görevler yüklenmiş olduğundan ve bunun neticesi olarak İslâm Devlet İdaresi'nin nasıl işlemesi gerektiğine dair bir eser vücuda getirmeği düşünülmüş olması kuvvetle muhtemel olabilir.

3- Mâverdî eserinin bir çok yerinde, meselâ bir âyetin tefsirinde: " Bu âyette dört tevil vardır" dediği yerde, Ebû Ya'lâ: " وقد قيل في قوله تعالى " demektedir.⁸⁸ Bu ifade "قيل" nin kailinin daha önce olması lazım geldiğini göstermektedir. Daha önce bu sözü söyleyenin de Mâverdî olması gerekir.

Bütün bu sebepler nazar-ı itibara alınırca Mâverdî'nin eserinin daha önce kaleme alınmış olması ihtimalini kuvvetlendirebilir.

b. Tertip yönünden muayese: Tertip yönünden Mâverdî'nin kitabında bariz bir tertip düzeni göze çarpmaktadır. Mâverdî bahisleri bablara, babları fasıllara ayırarak işlemiştir. Ebû Ya'lâ'nın kitabında ise bu tertip yoktur. Ebû Ya'lâ,

⁸⁸ M.S., 37; E.S., 41

Mâverdî'nin bab dediği yere fasıl demiş, bunları da birinci ikinci diye sıraya koymamıştır. Sadece "فصل في ..." demekle yetinmiş, bazen de "fasıl" bile demeden konuyu işlemeye devam etmiştir. Kitapta [تقليد الامارة] şeklinde geçen köşeli parantez içindeki başlıklar kitabın aslından olmayıp naşir tarafından konulmuştur. Bu karşılaştırmada Mâverdî'de ki her babın karşılığına bir fasıl konularak mevzuların birbirinden ayrı tutulmasına gayret edilmiştir. Bablar ve fasıllarda -her yerde olmasa bile- daha alt başlıklara ayrılarak konuların birliğine ihtimam gösterilmiştir.

c. İbarelerin benzerliği yönünden mukayese:

1- Bazı bahislerde o kadar benzerlik vardır ki, iki cümlenin dışında kelimeler, cümleler ve cümlelerin kuruluşları birbirinin tıpatıp aynıdır.⁸⁹

2- Madenler bahsinde ise konu o kadar farklı işlenmiştir ki birbirine uyan sadece iki cümle vardır.⁹⁰

3- Mâverdî'nin "واختلف الفقهاء" dediği yerde Ebû Ya'lâ "واختلف عن احمد..." der.⁹¹

4- Bazen cümleler şöyle benzerlik arzeder: Mâverdî: "فقد وقد تقدم ذكر انقسامها" derken, Ebû Ya'lâ: "ذكرنا انقسامها الى اربعة اقسام... der.⁹²

5- Şıklara ayrılan bazı meselelerde Mâverdî görüşlerini 1... 2... olarak, "ففيه روايتان..." veya "ففيه ثلاثة اقوال..." diyerek verir.⁹³ Ebû Ya'lâ ise yukarıdaki tabirleri kullanmadan doğrudan doğruya meseleleri ve görüşleri anlatır.

6- Mâverdî genellikle görüşleri zikrederken bu görüşlerin kimlere ait olduğunu da belirtir. Ebû Ya'lâ görüşleri verdiği halde çoğu kez görüşlerin kime ait olduğunu söylemez. Meselâ

⁸⁹ Ebû Ya'lâ, a.g.e., s.18.

⁹⁰ Mâverdî, a.g.e., s.119-120; Ebû Ya'lâ, a.g.e., s.127.

⁹¹ Mâverdî, a.g.e., s.144; Ebû Ya'lâ a.g.e., s.155.

⁹² Mâverdî, a.g.e., s.127; Ebû Ya'lâ a.g.e., s.203.

⁹³ Mâverdî, a.g.e., s. 37, 110, 149; Ebû Ya'lâ a.g.e., s. 41, 96, 114.

Mâverdi "وقال ابو حنيفة رحمه الله يتحلل بعمل عمرة" derken, Ebû Ya'lâ "ويتحلل بعمرة" der.⁹⁴

7- Ebû Ya'lâ Ebû Hanife'nin görüşlerine pek yer vermez. Yer verdiği zamanda Ebû Hanife'nin adını yazmaz. Kitabın başından sonuna kadar Ebû Hanife üç yerde zikredilmiştir.⁹⁵

⁹⁴ Maverdî, a.g.e., s. 109; Ebû Ya'lâ, a.g.e., s. 110, 163.

⁹⁵ Ebû Ya'lâ, a.g.e., s. 250, 170.